

เชื่อ เช่น ตั้งศาลปู้ตา ศาลเจ้าพ่อ หออาร์กซ์ และมีพิธีเซ่นไหว้บวงสรวงตามกำหนดการร่วมของชุมชน กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ผู้มี “สิทธิครอบครอง” พื้นที่ที่แท้จริงก็คือผีหรือสิ่ง “ศักดิ์สิทธิ์” นั่นเอง ส่วนชาวบ้านถือ “สิทธิการเข้าถึงและใช้ประโยชน์” โดยสถาบัน “ชุมชน” เป็นผู้ถือ “สิทธิการจัดการดูแล” คำว่า “ศักดิ์สิทธิ์” นอกจากจะแปลว่าลี้ลับแล้ว น่าจะมีนัยยะต่อระบบการคิดเรื่องสิทธิอย่างสำคัญ

ยุคพัฒนาที่มีการบุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตรแผนใหม่อย่างกว้างขวาง พื้นที่ส่วนรวมถูกรุกล้ำแปรเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลมากขึ้น และบางแห่งถูกประกาศเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐโดยกฎหมายและโครงการพัฒนาของรัฐ จนถึงจุดที่ชุมชนมีจิตสำนึกร่วมว่าต้องพิทักษ์ปกป้องคุ้มครองดูแลไว้ใช้ร่วมกัน จึงมีการเคลื่อนไหว “สร้างข้อตกลงภายในกันใหม่” เช่น การประกาศจัดตั้งเป็นป่าชุมชน แหล่งน้ำส่วนรวม แหล่งดินปันหม้อส่วนรวม บางพื้นที่มีการจัดสรรดินน้ำป่ากันใหม่หมดทั้งระบบ เช่น ที่บ้านโนนปาก่อ โดยพื้นที่นั้นตามกฎหมายยังเป็น “สิทธิครอบครอง” ของรัฐ สิทธิชุมชนที่ประกาศซ้อนลงไปเป็น “สิทธิการจัดการดูแล” โดยชุมชน และ “สิทธิการเข้าถึงและใช้ประโยชน์” ของชุมชน สิทธิชุมชนลักษณะนี้ก็ยังยืนขนาดไหน ด้านหนึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถในการดูแลจัดการของชุมชนให้เกิดความราบรื่นเรียบร้อย ความยั่งยืน เป็นธรรม ซึ่งจะเป็นผลโดยตรงต่อการสร้างดุลอำนาจกับรัฐและสังคมภายนอก อีกด้านหนึ่ง ขึ้นอยู่กับความเข้มงวดของรัฐที่จะจัดการพื้นที่ที่ตามนโยบายและกฎหมาย เช่น กรณีบ้านโนนปาก่อ ซึ่งถูกเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูสีฐานประกาศทับที่ทำกินและที่ดินทำกิน แม้ชุมชนจะแสดงตัวตนเป็นผู้อนุรักษ์และจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างเป็นองค์รวม แต่ก็ต้องตกอยู่ในแรงกดดันจากนโยบายที่เข้มงวดตลอดเวลา

เกี่ยวกับ “ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล” ตามจารีต ชุมชนจะยอมรับสิทธิของผู้บุกเบิกที่ดินนั้นในฐานะ “ผู้มาก่อน” สิทธิในการบุกเบิกจับจองครอบครองและทำประโยชน์ในอาณาบริเวณของชุมชน มักต้องผูกติดด้วยความเป็นสมาชิกของชุมชนนั้นตอน การจับจองก็จับจองกับเพื่อนบ้าน ไม่ได้จับจองกับราชการ และพื้นที่กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลนั้นยังมี “สิทธิเชิงซ้อน” ของคนอื่นในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมอยู่ด้วย สมัยใหม่แม้การออกเอกสารสิทธิตามกฎหมายเป็นแบบแผนของกรรมสิทธิ์ทางการ แต่ในความเป็นจริงยังมีการครอบครองและทำประโยชน์ตามจารีตที่ชุมชนยอมรับและมีการสืบทอดกันทางมรดกอีกมากมายที่รัฐไม่มีกำลังพอที่ออกเอกสารสิทธิให้ได้ และบางพื้นที่กฎหมายไม่รับรอง เช่น ในพื้นที่บุ่งทามตามลุ่มน้ำต่าง ๆ ที่กฎหมายนิยามว่าเป็น “ที่งอก” เป็นต้น

ระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรของชุมชนอีสานยังมีระบบกรรมสิทธิ์ของ “กลุ่มเครือญาติ” หรือของตระกูลในการ “ใช้ประโยชน์” ในบางพื้นที่ เช่น ลานดัมเกลือ กุด หนอง ร่องน้ำในพื้นที่บุ่งทาม ที่ใช้ประโยชน์ในการจับปลาในฤดูน้ำแดงและฤดูแล้ง โดยในฤดูน้ำหลากท่วม ผู้อื่นสามารถใช้จับปลาได้

รูปธรรมในพื้นที่วิจัยบอกเราว่าระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนเป็นสิทธิเชิงซ้อนที่ผสมกันอยู่อย่างกลมกลืน ละเอียดซับซ้อนและยืดหยุ่น มีระเบียบแบบแผนที่มีรากฐานจากจารีตประเพณี สามารถตอบสนองกิจกรรมอย่างหลากหลายและเอื้ออำนวยความยุติธรรมให้แก่สมาชิกได้เป็นอย่างดี มีคุณค่าของความเชื่อ พิธีกรรม ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นเครื่องกำกับชุมชนยังคงมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เชื่อในบาปบุญ คุณค่าของความเกื้อกูลแบ่งปันพึ่งพาอาศัย สิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องกำกับ “ระบบสิทธิร่วมของชุมชน” ต่อไปแม้สมัยใหม่มีระบบกฎหมาย ระบบราชการ ที่แสดงสิทธิชนิดใหม่ทับซ้อนลงไป

แต่เมื่อถึงคุณค่าแบบดั้งเดิมของชุมชนก็ยังมีบทบาทอย่างเห็นได้ชัดและแสดงตนได้ตอบระบบคุณค่าใหม่ กฎหมายและการกระทำจากภายนอกอยู่ตลอดเวลา

(๒.) ระบบการจัดการและใช้ประโยชน์

ในยุคใหม่ที่มีความซับซ้อน เกิดความขัดแย้งใหม่ ๆ เกี่ยวกับการจัดการ จัดสรรทรัพยากรของชุมชน มีตัวละครใหม่ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง ชุมชนยังคงดำรงแบบแผนความเชื่อและพิธีกรรมดั้งเดิมเพื่อรักษาระบบสิทธิตามจารีตประเพณีเอาไว้เป็นพลังหนึ่งที่จะควบคุม จัดการ จัดสรรทรัพยากรโดยประยุกต์การใช้ เช่น พิธีกรรมเช่นผีเจ้าที่ สร้างโรงหออารักษ์ พิธีเลี้ยงอารักษ์ พิธีบวชป่า เป็นต้น อีกด้านหนึ่งได้ใช้ระบบการจัดการสมัยใหม่เข้ามาผสมผสาน เช่น การเขียนกฎระเบียบและบทลงโทษไว้เป็นลายลักษณ์อักษร การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน มีการตั้งกองทุน มีระบบการประชุมกรรมการและสมาชิก การจัดทำหลักเขตป่าชุมชน มีแผนการจัดการทรัพยากร เช่น การปลูกป่า การป้องกันไฟป่า การรณรงค์ในชุมชนและท้องถิ่นด้วยรูปแบบต่าง ๆ เหล่านี้เป็นความพยายามที่จะคุ้มครองทรัพยากรกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนให้ดำรงอยู่ให้ได้ในสถานการณ์ใหม่

นอกจากนี้ยังมีการคัดค้านกระบวนการที่จะยกระดับ ยกสถานะของสิทธิชุมชนนี้ให้เกิดความเข้าใจและยอมรับจากสังคมท้องถิ่น ภาวชนและองค์กรรัฐ เช่น บางแห่งมีการยกระดับโดยการศึกษาวิจัยสร้างองค์ความรู้การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน การศึกษาประเมินทรัพยากร นำข้อมูลและความรู้มาร่วมกับโรงเรียนสร้างหลักสูตรท้องถิ่น การจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรของชุมชน การประสานความร่วมมือกับภาครัฐ และการผลักดันให้องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นมีนโยบายสนับสนุน

๒.๒.๖) กระบวนการละเมิดสิทธิชุมชน

การแผ่อำนาจของรัฐและทุนเข้าสู่ชุมชนอีสานในปัจจุบัน มีลักษณะรุนแรงมากขึ้น ที่เรียกกันว่า "การแย่งชิงทรัพยากร" ด้วยภาคอุตสาหกรรมและเมือง ต้องการใช้ทรัพยากรขนาดใหญ่ในการลงทุนทั้งภาคเกษตร ป่าไม้ อุตสาหกรรม พลังงานและการก่อสร้างสาธารณูปโภค จึงปรากฏโครงการขนาดใหญ่ที่ปรากฏในพื้นที่วิจัย คือ การสร้างโครงการสร้างเขื่อนเพื่อจัดการน้ำขนาดใหญ่ คือ โครงการโขง ชี มูล การขยายตัวของธุรกิจอุตสาหกรรมในแม่น้ำมูล-ชี การกว้านซื้อที่ดินแปลงใหญ่ริมแม่น้ำชีตอนต้นเพื่อปลูกอ้อยป้อนโรงงานน้ำตาล การประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูสีฐาน โครงการเหล่านี้ได้สร้างผลกระทบต่อชุมชนอีสานอย่างกว้างขวาง คือ การสูญเสียที่ทำกินของราษฎร การสูญเสียพื้นที่กรรมสิทธิ์ส่วนรวมของชุมชน เช่น ป่าชุมชน แหล่งน้ำชุมชน ทำเลเลี้ยงสัตว์ แหล่งทำการประมง แหล่งต้มเกลือ การเกิดมลพิษในดิน ในน้ำและชั้นบรรยากาศ การอพยพโยกย้ายราษฎรทางด้านสังคมเกิดความขัดแย้งหลายระดับ เช่น ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานรัฐเจ้าของโครงการ, หน่วยงานรัฐระดับท้องถิ่น ภูมิภาคและส่วนกลาง ระหว่างคนในชุมชนที่ได้รับประโยชน์กับผู้ได้รับผลกระทบ ระหว่างหน่วยงานรัฐด้วยกันที่มีโครงการทับซ้อนกัน บางกรณี เช่น โครงการเขื่อนราษีไศล ได้ขยายผลเป็นความขัดแย้งทางการเมืองทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

เหล่านี้กลายเป็นการละเมิดสิทธิชุมชนโดยตรงทั้งสิทธิพื้นฐานของราษฎรผู้เป็นสมาชิกชุมชน สิทธิด้านเศรษฐกิจวัฒนธรรม โดยเฉพาะเมื่อมีการเคลื่อนไหวตอบโต้ของชุมชน กระบวนการต่อสู้

ต่อรองที่เกิดขึ้นยังแสดงกระบวนการละเมิดอื่น ๆ โดยเฉพาะสิทธิทางการเมืองติดตามมามากมาย เช่น การละเมิดสิทธิด้านข่าวสารข้อมูล สิทธิการรวมกลุ่ม สิทธิการชุมนุม สิทธิการมีส่วนร่วม เป็นต้น ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของการจ้องมองจับผิด การปิดกั้น ปิดบัง การกีดกัน การหลอกลวง การสร้างข่าวให้ร้ายป้ายสี การหน่วงเหนี่ยว เตะถ่วงกระบวนการแก้ปัญหา การุญเหยให้เกิดความแตกแยกของชาวชุมชน การขู่ปราม การทำร้ายร่างกาย การฟ้องให้แกนนำมีคดีติดตัว เป็นต้น

๒.๒.๗) ปฏิบัติการสิทธิชุมชน

ชาวชุมชนอีสานในอดีตเมื่อถูกละเมิดสิทธิจากการกระทำจากรัฐศักดินา มีทางออก เช่น หนีเข้าป่า หนีไปบวช การเปลี่ยนมุลนาย กระทั่งการยอมตนลงเป็นทาส อีกด้านหนึ่ง คือ การชกต่อยกำลังกันเป็นโจรเป็นกบฏ

สมัยปัจจุบันชาวชุมชนอีสานมีการปรับปรนทางวัฒนธรรม ปรับวิถีการผลิตการทำงานมากขึ้นและใช้เวลามากขึ้น การออกจากชุมชนไปแสวงหาอาชีพรับจ้างภายนอกวิธีเหล่านี้เป็นวิธีที่หลีกเลี่ยงความเสี่ยงความขัดแย้งและการประนีประนอมซึ่งเป็นไปตามวิถีของสมาชิกชุมชน แต่ละรายหรือเป็นกลุ่ม ๆ ซึ่งวิธีนี้มีแต่ทำให้วิถีชุมชนถูกบ่อนเซาะทำลายลงเรื่อย ๆ

อีกกระบวนการหนึ่ง คือ การร้องเรียนต่อหน่วยราชการและนักการเมืองหรือกระบวนการทางการเมืองปกติ ก็ได้บทเรียนซ้ำแล้วซ้ำเล่าว่านักการเมืองมิใช่ “ผู้แทน” ของชาวชุมชนอย่างแท้จริง ตรงข้าม เขาจะเป็นผู้ยืนอยู่กับฝ่ายผู้ละเมิดสิทธิชุมชนเสียเป็นส่วนใหญ่

การเรียนรู้จากประสบการณ์จริงเหล่านี้ จึงมีการใคร่ครวญทบทวนทางด้านแนวคิดและคิดค้นกระบวนการเคลื่อนไหวให้สอดคล้องกับภาวะการทางสังคมการเมืองในปัจจุบัน และหลักการที่ถูกนำใช้เป็นสำคัญก็คือหลักการของสันติวิธี ซึ่งมุ่งสร้างกระบวนการเคลื่อนไหวแสดงสัจจะต่อสังคมและข้อเรียกร้องต่อคู่กรณีโดยไม่ใช้ความรุนแรง ด้วยความยินยอมอดทนและเต็มใจยอมรับความเจ็บปวด โศกนาฏให้ฝ่ายที่สามเห็นด้วยและหันมาสนับสนุนเพิ่มอำนาจต่อรองต่อคู่กรณี ผลักดันให้คู่กรณีเข้าใจปัญหาอย่างแท้จริงและเปลี่ยนทัศนคติ หันหน้าเข้ามาร่วมกันหาข้อยุติด้วยกระบวนการเจรจาอย่างเท่าเทียม

ดังนั้น การเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนอีสานในกรณีถูกละเมิดจากรัฐและทุนในระยะ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมาจึงปรากฏการใช้ยุทธวิธีที่หลากหลาย ซึ่งเป็นไปในแนวทางที่สำนักสันติวิธีเรียกว่า “ปฏิบัติการไร้ความรุนแรง” หรือที่สำนักทฤษฎีระดมทรัพยากรจำแนกไว้ว่าเป็น “ยุทธวิธีการขัดขวางทำลายระบบการเมืองปกติ” เช่น “การชุมนุม” ทั้งในระดับพื้นที่ อำเภอ จังหวัด หน้าทำเนียบรัฐบาล “การเดินเท้าทางไกล” เช่น การเดินธรรมชาตินิยตรา “การถือแฟ่ง” เช่น การปิ่นทำเนียบรัฐบาล การชุมนุมยึดเยื่อปิดล้อมสันเขื่อน การยึดรถไฟ การสร้างหมู่บ้านในพื้นที่ที่จะสร้างอ่างเก็บน้ำ การปิดถนนเข้าหมู่บ้าน การนั่งประท้วงบนถนนหน้ากระทรวง เป็นต้น ยุทธวิธีเหล่านี้ถือเป็นเครื่องมือการเพิ่มอำนาจของผู้ไร้อำนาจ คนจน คนด้อยโอกาส เพราะบทเรียนตรงที่ทุกพื้นที่จะประสบก็คือความล้มเหลวของการร้องเรียนตามระบบปกติ ความไร้อำนาจของการดำเนินการโดยปัจเจกชน และการเจรจาด้วยเหตุด้วยผลอย่างเท่าเทียมเสมอหน้าไม่เคยเกิดขึ้นได้ถ้าคนจนคนด้อยโอกาสไม่ชุมนุมเคลื่อนไหว

ในกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านอีสานยังมีจุดเด่นที่ใช้แบบแผนทางวัฒนธรรมชุมชน มาใช้เพื่อการเผยแพร่รณรงค์ต่อสาธารณะ และการเชื่อมโยงเครือข่ายท้องถิ่น เช่นการแต่งและเล่น กลอนลำ สาระพัน ผญา นิทาน ใช้เพื่อการจัดการภายในกลุ่ม เช่นการใช้งานบุญกุ่มข้าวใหญ่ในการ ระดมทุนและระดมคน การทอดผ้าป่าเพื่อสร้างฝ่ายหินทิ้ง การทำพิธีกรรมเช่นผีป่าชุมชน การสวดมนต์ นั่งสมาธิในที่ชุมนุม การตั้งครัวตามฐานหมู่บ้านของสมาชิกในที่ชุมนุม การใช้ผญาคำสอนโบราณมา ปลุกกระตือรือร้นสมาชิก เช่น “เที่ยวทางบ่สุดเส้นอย่าถอยหลังให้เขาเหยียบ คายไปคายน้าพูนเขาจงบ่ ย่องว่าหาญ” ฯลฯ

การสร้างองค์ความรู้มีความสำคัญต่อการสร้างความเข้าใจต่อสังคมและต่อการสร้าง กระบวนการเรียนรู้ของสมาชิก องค์การพัฒนาเอกชนและสถาบันวิชาการเป็นผู้มีบทบาทในการ สนับสนุน เรื่องนี้แก่ชาวบ้าน การรวบรวมข้อมูล ความรู้ด้านต่างๆ ของชุมชนเพื่อประกอบกระบวนการแก้ปัญหา ในช่วงของการดำเนินงานของโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ได้เกิดกระบวนการวิจัยโดยชาวบ้าน การ รวบรวมข้อมูลชุมชนอย่างเป็นระบบโดยการวิจัยได้นำความรู้ของท้องถิ่นมาประกอบเป็น “องค์” ขึ้นมา ทำให้ชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของความรู้เกิดความภูมิใจ เกิดสำนึกตระหนักในพลังของตนเองขึ้นมาอย่าง สำคัญ และบรรดาข้อมูลและความรู้ต่างๆ เป็นต้นทุนสำหรับการเผยแพร่ ผลักดันและการเจรจาต่อรอง ยืนยันความชอบธรรมของ “สิทธิชุมชน” ได้อย่างดี วาทกรรม “ป่าทาม” มดลูกของแม่น้ำ ไตของแผ่นดิน ครัวของชุมชน เกิดขึ้นจากการวิจัยเรื่องป่าทามของนักวิชาการ ถูกขบั่นให้มีสีสันโดยการ เคลื่อนไหว ของชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง และคำนี้ได้ถูกขยายให้มีพลังมากขึ้นโดยการวิจัยของชาวบ้านและงานวิจัย ของหลายสำนักในมิติต่างๆ อย่างหลากหลายเกี่ยวกับป่าทาม

กระบวนการสำคัญอีกอย่างหนึ่งของสิทธิชุมชนก็คือการสื่อสารกับสังคม การปฏิบัติการไว้ ความรุนแรงที่กล่าวถึงแล้วมีวัตถุประสงค์สำคัญอยู่ที่ความเป็นข่าว จุดสำคัญของความสำเร็จอาจอยู่ที่ ความสามารถของกลุ่มในการคิดค้นสร้างสรรค์ยุทธวิธี แต่ยังมีกระบวนการอื่นอีกมากมายที่ถูกนำมาใช้ เช่น การเชิญสื่อมวลชนลงพื้นที่ การส่งข่าวด้วยตนเอง การขอความช่วยเหลือจากองค์กรพันธมิตรเช่น องค์การพัฒนาเอกชน นักวิชาการ หน่วยงานราชการที่ก้าวหน้า และบุคคลที่มีชื่อเสียงและบารมีในสังคม แต่การเข้าถึงสื่อในสังคมปัจจุบัน รู้กันดีว่ามีข้อจำกัดอยู่มาก ช่วงสถานการณ์ทางการเมืองที่เหมาะสม จึงเป็นปัจจัยภายนอกที่ทุกความเคลื่อนไหวต้องคำนึงถึงเสมอ

การจัดตั้งองค์กรและเครือข่ายเป็นพื้นฐานสำคัญของสิทธิชุมชน กลุ่มผู้เดือดร้อนหรือผู้ถูก ละเมิดสิทธิเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรโดยเฉพาะจากโครงการพัฒนาของรัฐเช่นการสร้างเขื่อน ส่วนมากจะมีฐานสมาชิกกระจัดกระจาย มีข้อจำกัดในการรวมตัวและการสื่อสารตั้งแต่ต้น ยกเว้นเช่น บ้านโนนปาก่อที่จะถูกทางการอพยพออกจากที่ทำกินและที่อยู่อาศัยด้วยกันทั้งหมู่บ้าน ๕๔ หลังคา เรือน กระนั้นย่อมถูกมองว่าเป็น “คนส่วนน้อย” ที่ต้องเสียสละ หรือไม่ก็เป็นพวกขัดขวางความเจริญ และ มักจะถูกกระบวนการแยกสลาย ยุให้ขัดแย้งกับคนที่ได้รับผลประโยชน์จากโครงการ ถูกขู่ปรามจาก กลไกราชการและผู้นำทางการเช่นผู้ใหญ่บ้าน หรือแบ่งแยกให้แตกคอกันเอง ดังนั้นการรวมกลุ่มสร้าง องค์กรให้เข้มแข็งและให้สามารถดำรงขบวนการได้ระยะยาวจึงเป็นโจทย์ที่หนักหน่วง เราจะพบเห็น กลุ่มที่รวมตัวเรียกร้องเฉพาะเรื่องต่อผู้เผด็จการอย่างยากลำบาก และถ้าเกิดบรรลุเป้าหมายแล้วก็จะ

เลิกกันไป การค้นพบของเราต่อเรื่อง “องค์กรและเครือข่ายชาวบ้านเพื่อสร้างสิทธิชุมชนบนฐานทรัพยากร” ก็คือ

(๑) การรวมกลุ่มเครือข่ายผู้เดือดร้อนที่มีสมาชิกกระจายเพื่อเรียกร้องต่อรัฐในการแก้ไขปัญหา เงื่อนไขสำคัญคือ ต้องมีผู้นำธรรมชาติที่เข้มแข็งเสียสละ การเคลื่อนไหวออกมาเผชิญหน้ากับปัญหาตามลำดับจะสร้างกระบวนการเรียนรู้ สลายความกลัวของผู้ถูกละเมิดสิทธิ และจะสร้างภาวะผู้นำขึ้นมา การเรียนรู้กฎหมายและการสรุปบทเรียนจะยกระดับการเรียนรู้ของกลุ่มขึ้นมาตามลำดับ การประชุมและการสื่อสารต้องสม่ำเสมอ รูปแบบความสัมพันธ์ภายในกลุ่มไม่ควรมีโครงสร้างที่แข็งตัว แบ่งระบบการประสานงานเป็นโซนพื้นที่ย่อย แสวงหาความร่วมมือและสนับสนุนจากปัญญาชนท้องถิ่นและกลุ่มคนชั้นกลางในฐานะพันธมิตรและที่ปรึกษาประจำ ร่วมปฏิบัติการกับกลุ่มปัญหาอื่นๆ เพื่อสร้างอำนาจต่อรองร่วมกันบนหลักการของความอิสระ สร้างกิจกรรมพื้นฐาน งานพัฒนาระดับพื้นที่ย่อยเช่น หมู่บ้านหรือกลุ่มบ้าน หรือกลุ่มที่ใช้ฐานทรัพยากรเดียวกัน เพื่อเป็นเครื่องมือในการเกาะเกี่ยวสมาชิกและเป็นฐานของขบวนการระยะยาว

(๒) การสร้างการรวมกลุ่มระดับชุมชนหรือกลุ่มฐานทรัพยากรนี้ ยังมีเส้นใยความสัมพันธ์อื่นๆ เป็นเครื่องเชื่อมโยงขยายความเข้าใจและความร่วมมือกับในชุมชน เช่นกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเกษตรทางเลือก กลุ่มแม่ออก (โยมอุปัฏฐาก) ฯลฯ พบว่าในสถานการณ์ที่ไม่สามารถเคลื่อนไหวปฏิบัติการสิทธิต่อภายนอกได้ กิจกรรมกลุ่มระดับย่อยจะสามารถยืดโยงความสัมพันธ์ของสมาชิกไว้ได้ เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันต่อเนื่อง และเกือบทุกกลุ่มกิจกรรมจะเป็นเครื่องช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจของสมาชิกและอาจเป็นฐานในการระดมทุนของขบวนการใหญ่ได้ด้วย ในกรณีการจัดการทรัพยากรเช่นการจัดตั้งป่าชุมชนซึ่งต้องใช้ความเห็นร่วมของคนทั้งหมู่บ้านหรือหลายหมู่บ้านจะมีอุปสรรคสำคัญคือเชื้อของความขัดแย้งของกรณีละเมิดสิทธิจะไปขัดขวางไม่ให้เกิดความสมานฉันท์นอกจากจะเป็น องค์กรที่มั่นคงอยู่ก่อนแล้ว ปัญหาสำคัญของนักเคลื่อนไหวสิทธิชุมชนก็คืองานข้อ(๑)กับ(๒)จะแย่งเวลาและมีแรงเสียดทานระหว่างกัน และความที่ต้องทำ(๑)ไปพร้อมกับ(๒) ถ้าจัดการไม่ดี มีองค์ความรู้ไม่พอก็จะเสียหายทั้งสองทาง การปฏิบัติการสิทธิชุมชนของชาวบ้านโนนป่าก่อและเครือข่ายชาวบ้านราชโสนีไศลมีการขับเคลื่อนองค์กรทั้งสองระดับ

๒.๒.๘) การสนับสนุนส่งเสริมสิทธิชุมชน

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับสังคมชาวนาทั่วโลก อธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับสังคมชาวนาเป็นความสัมพันธ์ที่รัฐควบคุมและมีอำนาจเหนือชุมชนชาวนา ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ ควบคุมทรัพยากรและควบคุมทางอุดมการณ์และวัฒนธรรม แต่รัฐไม่ได้มีอำนาจเหนือสังคมชาวนาทุกกรณี(สุริยา สมุทรคุปต์, ๒๕๓๖) เพราะชุมชนชาวนามีระบบต่างๆ ที่อิสระและมีภูมิคุ้มกันภายใน กระนั้นแม้ชุมชนชาวนาจะมีความเข้มแข็งปานใด แต่ไม่ได้เตรียมมาสำหรับเผชิญหน้ากับการรุกรานและความรุนแรง โดยเฉพาะการรุกรานและความรุนแรง ที่รัฐกับลัทธิทุนประสานกัน ใช้กลไกชุดรีดหมู่บ้านอย่างเต็มที่(พรพิไล เลิศวิชา, ๒๕๔๖) ดังนั้นในทางทฤษฎีในการเคลื่อนไหวสังคมนั้น ผู้นำหรือองค์กรภายนอกมีความจำเป็นและสำคัญต่อการเคลื่อนไหวของชาวนา(กนกศักดิ์ แก้วเทพ, ๒๕๔๒)

เงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งของสิทธิชุมชนก็คือหลักการการมีส่วนร่วม หรือถึงภาคส่วนภายนอกชุมชนเข้ามาร่วมเกี่ยวข้องจัดการ ไม่กีดกันภายนอกแต่ต้องการให้ภายนอกสนับสนุน ถ่วงดุล ในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น สาธารณะและรัฐ (กฤษฎา บุญชัย, ๒๕๔๓) โดยเฉพาะการปฏิบัติการสิทธิชุมชนเพื่อปรับดุลย์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อรัฐและทุน มีความจำเป็นที่ชุมชนต้องจับมือกับชนชั้นกลางและภาคส่วนอื่นๆ ในการเคลื่อนไหว

ในกระบวนการวิจัยสิทธิชุมชนภาคอีสานซึ่งมีนักวิจัยจากองค์กรพัฒนาเอกชนลงไปทำงานร่วมกับชาวบ้าน บทบาทสำคัญของนักวิจัยซึ่งเป็นจากองค์กรภายนอกที่เป็นปัจจัยเสริมต่อการปฏิบัติการสิทธิชุมชนของชาวบ้านก็คือ การร่วมศึกษาความรู้และปัญหาของชุมชน เป็นผู้สร้างบรรยากาศและเงื่อนไขกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เชื่อมโยงให้ชาวบ้านได้ไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่นและองค์กรภายนอก การช่วยบันทึกข้อมูล เรียบเรียงองค์ความรู้ และร่วมปฏิบัติการแก้ปัญหา กับชาวบ้านอย่างต่อเนื่องทุกระดับ กระบวนการเหล่านี้เป็นกระบวนการพื้นฐานในการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนอยู่แล้ว สิ่งที่เพิ่มเข้ามาก็คือกระบวนการวิจัยซึ่งสามารถเสริมพลังในการคิดของชาวบ้าน เป็นเครื่องมือในการเสริมกระบวนการเรียนรู้ได้เป็นอย่างดีดังได้กล่าวแล้ว

จากกระบวนการดังกล่าว สามารถเปิดโอกาสให้ผู้มีศักยภาพด้านต่าง ๆ ได้แสดงตนแสดงบทบาทในการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชน เช่น ผู้เฒ่า ผู้หญิง ผู้นำทางพิธีกรรมและผู้นำบารมี สามารถยกระดับกิจกรรมการสร้างคามเข้มแข็งภายในของชุมชน เช่น การจัดการน้ำ ป่าชุมชน เกษตรกรรมทางเลือก กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน สามารถยกระดับเป้าหมายการต่อสู้เฉพาะเรื่อง เฉพาะหน้าสู่การสร้างสำนึกทางอุดมการณ์ เกิดการเรียนรู้ข้ามพื้นที่และการพัฒนากลยุทธ์ในการเคลื่อนไหว

ระหว่างชุมชนกับผู้สนับสนุนส่งเสริม ต้องจัดความสัมพันธ์ที่เหมาะสม ชุมชนนั้นมีพลังแฝงที่ถูกกดทับด้วยความกลัว(กลัวเจ้ากลัวนาย กลัวทำไม่สำเร็จ และกลัวคนอื่นได้ดี ฯลฯ)จากประสบการณ์ที่ถูกกระทำมาในประวัติศาสตร์ การช่วยปลดปล่อยความกลัวจึงเป็นกุญแจสำคัญที่สุด

๓.สรุป

ชุมชนดั้งเดิมที่มีฐานทรัพยากรเพียงพอต่อการหล่อเลี้ยงประชากร มีคนที่สะสมภูมิปัญญา ด้านต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิต มีจารีตประเพณี ระบบศีลธรรม สำนึกอิสระและอัตลักษณ์ เหล่านี้เป็น ต้นทุนของการสร้างระบบสิทธิชุมชน ซึ่งสามารถสร้างความเป็นธรรมและความยั่งยืนในการจัดการ ทรัพยากรได้เป็นอย่างดี

แต่ดังคำกล่าวที่ว่า “ชุมชนมิได้เตรียมมาสำหรับเผชิญหน้ากับการรุกรานและความรุนแรง” การแผ้วถางเข้ามาของอำนาจรัฐและทุนสมัยใหม่ทำให้พลังที่มีอยู่เดิมของชุมชนถูกบ่อนเซาะแทรกแซงทำลาย สถานะของสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรถูกทำลาย การลุกต้านด้วยการรวมตัวในหลายชุมชนประสบความสำเร็จในการปกป้องคุ้มครองทรัพยากรของชุมชนไว้ได้ ส่วนภาระกิจในการสร้างระบบการจัดการโดยเฉพาะใช้ระบบการจัดการสมัยใหม่ เป็นเรื่องไม่คุ้นชินเช่นเดียวกับเครื่องมือที่ยังใช้ไม่ค่อยเป็น ความคุ้นเคยไม่ได้

เราจึงเห็นอยู่ทั่วไปว่า บางชุมชนรวมตัวสู้ปกป้องทรัพยากรชุมชนจนสำเร็จ แต่แรงกดดันที่รุนแรงและซับซ้อนซ้อนเงื่อนไขในเวลาต่อมาทำให้ไม่สามารถรักษาทรัพยากรเอาไว้ได้ ขบวนการต่อสู้ของเครือข่ายป่าไม้ที่ตีนภาคอีสานในยุคสองทศวรรษที่ผ่านมาหลายแห่งประสบกับชะตากรรมแบบนี้

จุดอ่อนสำคัญของชุมชนยุคปัจจุบันก็คือ สมาชิกชุมชนล้วนต้องดิ้นรนเพื่อยุ่รอดแบบปัจเจกตัวใครตัวมัน มีแรงบีบคั้นของค่าครองชีพ ความยากจนหนี้สินภายใต้ทิศทางการพัฒนาที่ชี้นำด้วยความโลกและบริโภคนิยม ระบบคุณค่าดั้งเดิมและระบบศีลธรรมของชุมชนอ่อนแอลง และทรัพยากรที่มีอยู่อาจจะไม่สามารถตอบสนององวิถีการผลิตและวิถีชีวิตแบบใหม่ของประชากร ซึ่งเพิ่มขึ้นได้อีกต่อไป ขณะที่ภัยคุกคามจากภายนอกมีมากและรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนโยบายพัฒนาที่รุกล้ำเข้ามาแย่งชิงทรัพยากร เช่น โครงการสร้างเขื่อน การประกาศเขตอนุรักษ์ และการกว้านซื้อที่ดินของอุตสาหกรรมเกษตร

ประสบการณ์การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนในพื้นที่วิ จัยบอกกับเราว่า กุญแจสำคัญที่ชุมชนสามารถเคลื่อนไหวปกป้องทรัพยากรสิทธิร่วมของชุมชนไว้ได้คือ การรวมตัวต่อสู้กับอำนาจภายนอกด้วยปฏิบัติการแบบสันติวิธี มีการหาพลังสนับสนุนจากพันธมิตร มีการสร้างองค์ความรู้ภายในและเรียนรู้จากภายนอก ในระดับนี้ชุมชนสามารถประกาศสิทธิในทรัพยากรให้ภายนอกยอมรับได้ระดับหนึ่ง แต่ก็ยังให้หลักประกันว่าทรัพยากรจะไม่ถูกบุกรุกทำลายหรือแย่งชิง จำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวชุมชนต้องมีกระบวนการเรียนรู้ใหม่เพื่อรู้เท่าทันการกระทำจากภายนอก และเพื่อฟื้นฟูพลังของศีลธรรมจารีตประเพณีอันมี “คุณค่า” ของชุมชนขึ้นมาสร้างจุดยืน พร้อมกับการคัดสรรเอาแบบแผนการจัดการสมัยใหม่มาปฏิบัติ - เรียนรู้ - ยกระดับ ซึ่งชุมชนพื้นที่วิจัยกำลังพิสูจน์กันอยู่ในขณะนี้.

เอกสารประกอบการเรียบเรียง

กนกศักดิ์ แก้วเทพ. การต่อสู้ของชาวนาไทย ปี ๒๕๑๖ - ๒๕๑๙ : สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย

ใน เส้นทางชาวนาไทย รำลึก ๒๕ ปี สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย:

คณะกรรมการจัดงานโครงการเส้นทางชาวนาไทย.กรุงเทพฯ, ๒๕๔๒

กฤษฎา บุญชัยและพรพนา กิวยเจริญ. ฐานคิดและยุทธศาสตร์สิทธิชุมชนในสายธารโลกาภิวัตน์:

คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน, ๒๕๔๓

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗

ชลธิรา ลัตยาวัฒนา บรรณาธิการ. พลวัตสิทธิชุมชน : กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา /

กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๖

ดนุพล ไชยสินธุ์และคณะ. สิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคอีสาน: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๗

เดช บุญนาค. การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๕๘ : กระทรวง

มหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พิมพ์ครั้งที่ ๒

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘

เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรม

ศาสตร์, ๒๕๔๖

ธันวา ใจเที่ยง , จักรทิพย์ นาคสุภา บรรณาธิการ. ชาวนา ประวัติศาสตร์ชีวิต ความหวัง และทาง
ออก. กรุงเทพฯ ฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๔๗

ธาดา สุทธิธรรม. มังเมืองในประเทศไทย : มังชุมชนและการใช้ที่ดินสายอารยธรรมเขมรในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ. ขอนแก่น : ขอนแก่นพิมพ์พัฒนา, ๒๕๔๔

นันทโชติ ชัยรัตน์. รายงานภาคสนามโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน. ๒๕๔๔

บำรุง บุญปัญญา. บันทึกการบรรยายเรื่องนิเวศวัฒนธรรมอีสาน. โรงเรียนเด็กรักป่า จ.สุรินทร์ ,
๑๒ พฤษภาคม ๒๕๔๔

พรพิไล เลิศวิชาและอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน:สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖

พิชาญ ทิพย์วงษ์. รายงานภาคสนามโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน. ๒๕๔๔

ไพรินทร์ เสาะสาย. รายงานภาคสนามโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน. ๒๕๔๔

มาลี สุปันตี. รายงานภาคสนามโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน. ๒๕๔๔

ยศ สันตสมบัติ. ทำเกวียน : บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทย
ท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ ฯ : คบไฟ, ๒๕๓๔

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์
อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕

ศรีศักร วัลลิโภดม. อีสานแอ่งอารยธรรม : แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์
ไทย. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๓

สดใส สร้างโชค. รายงานภาคสนามโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน. ๒๕๔๔

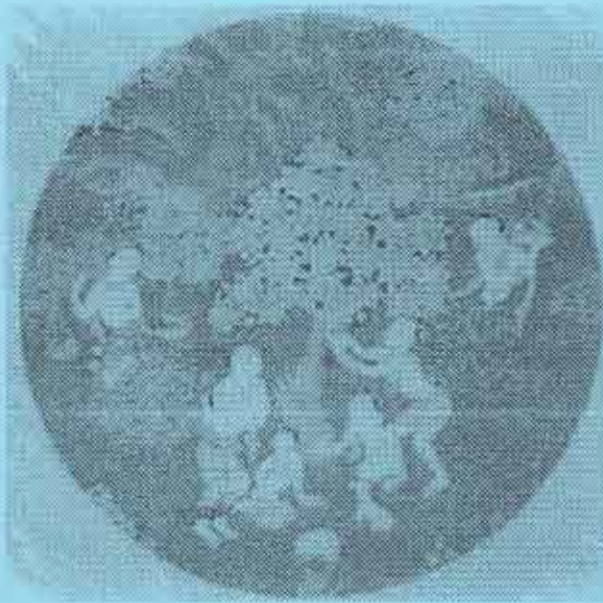
สาธิต ปรางเพชร และ เลื่อน ศรีสุโพธิ์. รายงานภาคสนามโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน. ๒๕๔๔

สำลี รักสุทธี. ดำนันทินานนิทานอีสาน : นิทานเพื่อส่งเสริมให้เยาวชนรักการอ่านที่แฝงวัฒนธรรม
ของชาวอีสาน. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖

สุริยา สมทุภี และคณะ. จากยอหดห่วยถึงบุญบั้ง : สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากร
พื้นบ้านของชาวนาอีสาน. นครราชสีมา : โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทางมานุษยวิทยาของ
อีสาน, สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๓๖

เสน่ห์ จามริก. "บทสังเคราะห์งานวิจัย : สิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล" ใน สิทธิชุมชนท้องถิ่น
ภาคอีสาน. บรรณาธิการวิชาการโดย ชลธิรา สัตยาวัฒนา. กรุงเทพฯ ฯ : สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๗

อุษณีย์ คะบุตร. รายงานภาคสนามโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคอีสาน. ๒๕๔๔

บทสังเคราะห์งานวิจัย

สิทธิชุมชนศึกษา ภาคใต้

โดย

บุษกร ดวงสุวรรณ และคณะ

สิทธิชุมชน : มิติปฏิรูปการเมือง

เวทีวิชาการสาธารณะ

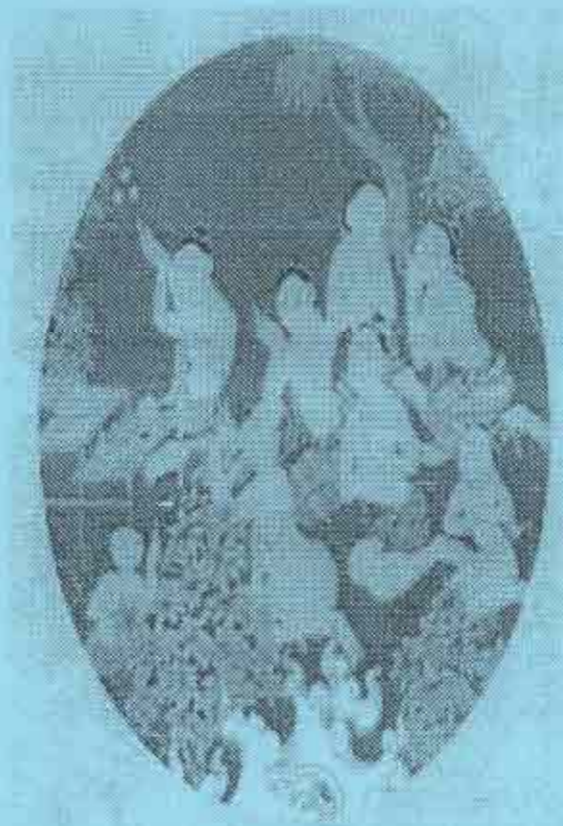
เปิดศักราชสิทธิชุมชน ครั้งที่ ๓

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

วันที่ ๑๔-๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๙

ณ สมาคริสตจักรแห่งประเทศไทย

(ร่าง)

บทสังเคราะห์งานวิจัย โครงการสิทธิชุมชนภาคใต้
“สิทธิชุมชน : การเรียนรู้สู่ปฏิบัติการรักษารัฐธรรมนูญของชุมชนภาคใต้”

1. จากป่าต้นน้ำสู่นิเวศปากแม่น้ำ

1.1 ฐานทรัพยากรร่วม

จากสันปันน้ำกึ่งกลางของแผ่นดินภาคใต้แบ่งการไหลเทของน้ำและตะกอนลงสู่ที่ต่ำถึงชายฝั่งทะเลทั้ง 2 ฝั่ง (อันดามันและอ่าวไทย) โดยผ่าน ที่ราบลุ่มอันกว้างใหญ่ สายน้ำลำคลองยาวคดเคี้ยว ลงไปสู่ ทะเลสาบ ปากอ่าว และชายฝั่งทะเล ตั้งแต่จุดเริ่มต้นของลำน้ำ (ป่าต้นน้ำ) ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติมีความหลากหลายแตกต่างกัน จนมาถึงปากน้ำของลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดชุมชน อาศัยเป็นฐานการผลิต การดำรงอยู่ของชุมชนและการสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีต จนมาถึงปัจจุบัน ในที่นี้จะกล่าวถึงตัวอย่างของชุมชนในพื้นที่ที่อยู่ในภูมินิเวศป่าต้นน้ำและลุ่มน้ำที่สำคัญของภาคใต้ดังต่อไปนี้

บ้านเขาหลัก บ้านพรุยายซี บ้านห้วยตาหมิง ตำบลไสหมาก อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี เป็นชุมชนที่เพิ่มอพยพมาจาก ลุ่มน้ำปากพนังและบริเวณใกล้เคียง (จ.นครศรีธรรมราช) และจากภาคอีสาน มาจับจองอาศัยกันอยู่ ตั้งแต่ปีพ.ศ.2528 เป็นพื้นที่อยู่ในเขตป่าแก่งกรุง บริเวณลุ่มน้ำคลองไม้แดง

บ้านคลองหัวช้าง บ้านเขาเขียว บ้านคลองสองแพรก ตำบลคลองชะอุ่น อ.พนม จ.สุราษฎร์ธานี เป็นชุมชนที่เข้ามาจัดตั้งเป็นหมู่บ้านเมื่อ ปีพ.ศ.2516 ขยายตัวหนาแน่นขึ้นในช่วงหลังจากบริษัทเข้าไปสัมปทานป่าไม้ปีพ.ศ.2526 ซึ่งเริ่มต้นจากคนงานของบริษัทสัมปทานเข้าไปแผ้วถาง กลุ่มชุมชนดังกล่าวอยู่ในป่าต้นน้ำ บริเวณลำน้ำย่อยของลุ่มน้ำพนม

ทั้ง 6 ชุมชน อยู่ในเขตป่าต้นน้ำของลุ่มน้ำตาปี ซึ่งเป็นลุ่มน้ำที่ใหญ่ระดับจังหวัดของภาคใต้

บ้านคลองลำชัน (คลองหิน) บ้านคลองลำแซง ตำบลเขาพระ อ.รัตภูมิ จ.สงขลา เป็นกลุ่มชุมชนที่ได้เข้ามาตั้งเป็นหมู่บ้านในช่วงที่มีการสัมปทานป่าไม้ ปีพ.ศ.2500-2502 จากเขตนอกเมืองของอำเภอหาดใหญ่และอ.ควนเนียง จ.สงขลา ทั้ง 2 ชุมชนอยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาทางด้านทิศใต้ซึ่งมีเขตติดต่อกับจ.สตูล

บ้านทะเลน้อย ตำบลพนางดุง อ.ควนขนุน บ้านปากพล ตำบลนาปะขอ อ.บางแก้ว บ้านบ่อนนท์ ตำบลเกาะนางคำ อ.ปากพะยูน จังหวัดพัทลุง และบ้านท่าเมรุ ตำบลบางกล่ำ อ.บางกล่ำ จ.สงขลา เป็นชุมชนที่อยู่ในพื้นที่บริเวณริมทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำทะเลสาบ ที่มีอายุของชุมชนมากกว่า 100 ปี ยกเว้นบ้านบ่อนนท์ที่เพิ่งขยายมาจากชุมชนข้างเคียง เมื่อปีพ.ศ. 2500-2504

บ้านในอ่าว ตำบลบ้านเนิน อ.เขียร์ใหญ่ บ้านบางด้วน ตำบลปากแพรก อ.ปากพนัง และ บ้านบางพูด ต.ท่าซอม อ.หัวไทร จ.นครศรีธรรมราช

เป็นชุมชนเก่าที่ตั้งเป็นหมู่บ้านมามากกว่า 100 ปี อยู่บริเวณริมแม่น้ำปากพนัง ซึ่งตั้งอยู่ใน พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังตอนกลางก่อนไปทางตอนล่าง

1.2 ฐานชุมชน ปัญหาพร้อม : ระบบนิเวศปากแม่น้ำ

ทั้งลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาและลุ่มน้ำปากพนัง เป็นพื้นที่ที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน ทั้งที่ตั้ง ภูมิศาสตร์และวิถีชีวิตชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ(การค้าขาย)และเชื่อมโยงกันทาง วัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำ พื้นที่ที่มีปากแม่น้ำ ปากทะเลสาบติดต่อกับชายทะเลฝั่งอ่าวไทย ทาง ด้านบนติดกับสันปันน้ำมีพื้นที่เป็นป่าต้นน้ำ ถัดลงมาเป็นที่ราบตะกอนดิน พื้นที่ชุ่มน้ำ ป่าพรุ ป่า ชายเลน เป็นแม่น้ำ เป็นทะเลสาบ และปากอ่าวออกสู่ทะเล บริเวณนี้จะได้รับอิทธิพลของน้ำขึ้นน้ำลง ของน้ำทะเลน้ำเค็มจะเข้าไปผสมกับน้ำจืดซึ่งไหลหลากมาจากต้นน้ำ ทำให้ช่วงกลางน้ำของแม่น้ำ ปากพนังหรือทะเลสาบสงขลาตอนกลาง จะกลายเป็นน้ำกร่อย ส่วนทางหัวน้ำ(ใกล้กับต้นน้ำ) ก็จะเป็นน้ำจืดตอนไหนจะมีน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็มในปริมาณมากน้อยแค่ไหน มีวงจรของน้ำ อย่างไรก็ขึ้นกับฤดูกาล ปริมาณน้ำฝน ทิศทางของลม ช้างขึ้น(น้ำเกิด)ช้างแรม(น้ำตาย) ฯลฯ สภาพ ธรรมชาติดังกล่าวทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ ความอุดมสมบูรณ์ที่ทำให้ชุมชนที่อาศัย อยู่ในภูมิเวศย่อยต่างๆของลุ่มน้ำใช้เป็นแหล่งผลิตของกลุ่มอาชีพต่างๆซึ่งเป็นฐานทางเศรษฐกิจที่ สำคัญของชุมชนได้แก่

ชุมชนทะเลน้อยซึ่งอาศัยบริเวณโซนน้ำจืดของทะเลสาบสงขลา อาชีพที่สำคัญได้แก่การทำ การประมงด้วยเครื่องมือประมงพื้นบ้าน เช่นแห ยอ เบ็ดราว ไซ ซึ่งจับสัตว์น้ำจืด เช่น ปลาตุ้ม ปลา ชะโด ปลาช่อน ปลาแก้มขี้ ปลาตุกรำพัน ปลาหมอ ปลาแรด ในขณะที่มีสัตว์น้ำเหล่านี้น้อยลง มาก ชุมชนส่วนใหญ่จึงยึดเอาอาชีพ สาขกระจุต ซึ่งมีวัดติดมากบริเวณป่าพรุควนเคร็งซึ่งอยู่ บริเวณรอยต่อกับลุ่มน้ำปากพนัง

การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ริมทะเลสาบ เรียกว่า “ป่าชายเลน”ที่บ้านปากพล มีไม้ที่สำคัญ ได้แก่ กระ คอดูด คอแพบ ราโพ จิก หว่า เตยน้ำ สังแก สูด ปอ เสม็ดขุ่น ลำเจียก ชุมชนนำ ไม้เหล่านี้มาใช้ประโยชน์ได้แก่ สมุนไพร เช่นกระ สังแก ใช้เป็นยาถ่ายพยาธิ สูด แก่น้ำกัดเท้า จิก เสม็ดขุ่น ใช้ย้อมอวน เตย ใช้สานเสื่อ ปอ เอาเปลือกมาปั่นเป็นเชือกทำหมันเรือ ไม้เสม็ดใช้ทำบ้าน ที่อยู่อาศัยและทำฟืน

ในอ่าวท่าเมรุ อยู่ทะเลสาบตอนล่างเขตน้ำเค็ม มีสัตว์น้ำชุกชุม มีป่าชายเลนอยู่รอบอ่าว ได้แก่ กก จาก ลำพู โกงกาง หลุมพอน้ำ นอกจากการทำประมงซึ่งเป็นอาชีพที่สำคัญแล้ว ยังนำ จากไปเย็บมุงหลังคา ยอดจากทำใบยาสูบ ไม้โกงกางนำไปเผาถ่าน

2. สถานการณ์สิทธิชุมชน

สรุปรูปแบบการละเมิดสิทธิ

จนถึงวันนี้ ถึงแม้ว่าภาคใต้ได้ชื่อว่าเป็นภาคที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ตั้งแต่ป่าเขาจนถึงทะเล เป็นฐานสำคัญที่ทำให้ชุมชน ใช้ประโยชน์ เลี้ยงชีพ พึ่งตัวเองและสืบทอดความเป็นชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะของวิถีชีวิต วัฒนธรรม ที่หลากหลายรูปธรรม บ่งบอกถึงความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นได้ ที่ส่งผลต่อการเมืองภาคประชาชน เศรษฐกิจชุมชน และการต่อสู้การละเมิดสิทธิในประเด็นต่างๆ อย่างไรก็ตามการที่รัฐเปิดให้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่หลากหลายเป็นสาธารณะสมบัติ รัฐ มีและใช้อำนาจ กฎหมาย จัดการได้โดยลำพัง โดยอ้างถึงความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ เพิ่มรายได้มวลรวมของประเทศ และความเจริญทางวัตถุ จนมีข้อสรุปในพื้นที่ที่ทำการศึกษามีการละเมิดสิทธิชุมชนอย่างรุนแรงส่วนใหญ่เกิดจากนโยบายข้างนอกลงไปกระทำในพื้นที่ ดังตัวอย่าง

เขื่อนมา ปลายทาง ชุมชนล่มสลาย

ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังเป็นพื้นที่ที่มีโครงการการจัดการน้ำขนาดใหญ่ เพื่อแก้ปัญหา น้ำท่วม ปัญหานาข้าว นากุ้ง โดยการสร้างเขื่อนกันแม่น้ำปากพนัง และมีประตูน้ำย่อยอีก 5 ประตู จนเกิดปัญหาขึ้น นายวิชัย คะเนิง อายุ 60 ชาวบ้านเนิน อ.เชียรใหญ่ ได้สะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้นว่า “ผมมีอาชีพหลักคือหาหินในคลอง เริ่มทำมาในช่วงที่มีครอบครัวแล้ว ถนัดการทอดแหในคลองหัวไทร ได้ กุ้ง ปลา ทำมาตั้งแต่แม่กุ้งโลละ 18 บาท กุ้งแด้ โลละ 8 บาท รายได้ทั้งหมดอยู่ในคลอง ส่งลูกเรียนก็หา มาจากคลอง รายได้วันละ 200 บาท ช่วงก่อนปิดเขื่อนรายได้บางวัน 1,000 บาท ก็เคยได้จากการ ลอยอวน อาชีพนี้ต้องขึ้นกับ น้ำขึ้นน้ำลง ถ้าน้ำไม่ไหล ก็ไม่ได้กิน พอเขาปิดเขื่อน อาชีพในคลองก็ดับสนิท...เขื่อนที่เขามาสร้าง ผมไม่รู้เลยว่าเขาสร้าง พอรู้ก็เห็นเขามาสร้างกันแล้ว เมื่อเห็น เขื่อนนั้นก็รู้ทันทีว่าเราหมดหนทางหาหินแล้ว เพราะถ้าน้ำไม่ไหล ก็หาหินในคลองไม่ได้”

ความขัดแย้งเดี่ยว ปิดระวะปลิดชีพชาวประมง

ในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา มีโครงการจัดการน้ำโดยมีโครงการปิดระวะเมื่อ ปี 2498 เพื่อป้องกัน น้ำเค็มเข้าสู่ทะเลสาบตอนกลางบริเวณอ.ระโนด ขยายพื้นที่นาข้าวโดยระบบชลประทานมากกว่า 70,000 ไร่ ในขณะที่ส่งผลกระทบต่อระบบน้ำในทะเลสาบทั้งระบบ ทำให้สัตว์น้ำลดลงอย่างรวดเร็ว นายก็ แก้วมณี ชาวบ้านบ่อนนท์ เกาะนางคำ อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง ได้กล่าวว่า “คลองระวะลึก ประมาณ 4 เมตร น้ำใสสะอาด ช่วงเดือน 12 มีน้ำหลากไหลออกสู่อ่าวไทย พอช่วงเดือน 3-4 น้ำเค็มจาก อ่าวไทย จะไหลเข้ามาในทะเลสาบ ช่วงนี้ ชาวบ้านแถบปากระวะจะดักกุ้ง ปลา ได้มาก กุ้งที่ได้เป็น กุ้งเคย ได้มากถึงคนละ 200-300 ปีก นำไปทำกะปิ ส่วนสัตว์อื่นๆจะมี กุ้งตะเภา ปลาฉลาม ปลากะเบน

กึ่งที่เข้ามาจะเป็นกึ่งตัวเล็กฝังโคลนในทะเลสาบ แล้วเจริญเติบโตชาวบ้านได้จับกัน หลังจากปิดป่า กระวะ กึ่ง ปลาขาดหายไปเลย ไม่มีกึ่งให้ชม กึ่งเคยที่เอาไปทำกะปิกี้หายไปด้วย”

การจัดการน้ำส่งเสริมความต้องการน้ำ และละเมิดสิทธิการจัดการของชุมชนต้นน้ำ

ในป่าต้นน้ำเขาพระ(คลองลำแซง/คลองลำชัน)เป็นพื้นที่ที่จะมีโครงการอ่างเก็บน้ำเพื่อรองรับการใช้น้ำในเขตเมืองที่จะขยายและนิคมอุตสาหกรรมฉลุง ซึ่งเริ่มเสนอโครงการเมื่อปี2534 จนถึงปัจจุบันยังไม่ได้สร้างเนื่องมาจากชุมชนไม่เห็นด้วย และมีการเคลื่อนไหวด้านจัดทำข้อมูล เรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง หะยีหมัด บิลอาหลี ผู้นำอาวุโสของชุมชนและร่วมศึกษาผลกระทบบอกว่า “...มันได้ผลที่เราทำวิจัยว่า มาสำรวจป่า ว่ามีป่าที่หลากหลายมันมีไม้กี่ชนิด มีปลามากมาย มีเพิ่มขึ้นบ้างไหม เราว่าตรงนั้นมันมีผลกับเขื่อน เพราะว่าชาวบ้านเขาวิจัยมาแล้วว่า ป่าที่ขาดมาแล้วไม้ที่ขาดไปแล้ว แต่กำลังจะเพิ่มขึ้นมา แต่ถ้าสร้างเขื่อนมันก็ขาดไปเลย ตอนนี้ 50 ต่อ 50 แต่ทุกวันนี้ 80 แล้วไม่นานก็น่าจะเป็น 100..จากการสำรวจของชุมชนความเสียหายหากสร้างอ่างเก็บน้ำบริเวณคลองลำแซง คือ การสูญเสียพันธุ์ไม้กว่า 65 ชนิด และพื้นที่คลองลำชันบริเวณน้ำตกถาวร บริเวณเขาปราง และพื้นที่ริมควน จะสูญเสียความหลากหลายของพันธุ์ไม้กว่า 124 ชนิด รวมทั้งถิ่นที่อยู่ของสัตว์ท้องถิ่น อาทิหมี นมหรือตัวลัน ลิงหางสั้น มูสัง นกเงือกประเทยนกกาฮัง นกคูคี ลิง ชะนี ค่าง บ่าง ภาพแมว และสัตว์ที่หากินในป่าลึก เช่น สมเสร็จ เม่น กระจง เสือ

รวบอำนาจจัดการป่าไม้ที่ดิน -มีกฎหมายเป็นเครื่องมือคุกคามชุมชน

บางส่วนของพื้นที่ป่าของจังหวัดสุราษฎร์ เกิดปัญหาความขัดแย้งชุมชนกับรัฐอย่างรุนแรง ในประเด็นของ ป่าไม้และที่ดิน สมเกียรติ ประทุมรัตน์นักกิจกรรมเพื่อสังคม และนักวิจัย ได้กล่าวว่า “เมื่อปี2542 ชาวบ้านในพื้นที่ป่าต้นน้ำแก่งกรุงถูกข่มขู่คุกคาม จับกุมดำเนินคดี ในที่ดินของตัวเอง ในข้อหาบุกรุกแผ้วถางป่าในเขตอุทยาน ซึ่งชาวบ้านอยู่มาก่อนประกาศเขตอุทยานแห่งชาติแก่งกรุง ซึ่งรัฐประกาศเขตอุทยานทับที่ทำกินชาวบ้านในปี2534 และเจ้าหน้าที่อุทยานไล่จับกุมผู้หึงชาวบ้านจนแท้งลูก รวมทั้งตัดฟันทำลายผลอาสินของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันประท้วงปิดที่ทำการอุทยานแห่งชาติแก่งกรุงสาขาย่อย สาขาเก่าโค่น และในปีเดียวกัน ในพื้นที่ป่าต้นน้ำคลองคราม รัฐได้ประกาศเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกสี่ขีด ทับที่ทำกินของชาวบ้านด้วย....”

3. ปฏิบัติการสิทธิ : เรียนรู้เพื่อปกป้องฐานทรัพยากร

3.1 ประสพการณ์การจัดการทรัพยากรของป่าต้นน้ำสู่ที่ราบลุ่มและทะเลสาบ

ทั้ง 4 พื้นที่วิจัยมีต้นทุนการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกันระยะเวลาการทำงานหรือพื้นที่ประสพการณ์ไม่เท่ากัน สามารถจัดลำดับดังนี้ พื้นที่มีประสพการณ์จัดการทรัพยากร ได้แก่ป่าชุมชนสุราษฎร์ กลุ่มชาวประมงทะเลสาบ และเครือข่ายป่าต้นน้ำเขาพระ ส่วนพื้นที่กรณีลุ่มน้ำปากพนังไม่

มีกลุ่มองค์กรหลักในประเด็นการจัดการทรัพยากรน้ำ แต่มีการรวมตัวของกลุ่มผู้เลี้ยงกุ้ง กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลน กลุ่มไร่นาสวนผสม เป็นต้น ซึ่งการวิจัยปฏิบัติการได้ดำเนินงานประสานกลุ่มแกนนำที่เคยปฏิบัติการตรวจสอบและคัดค้านประตุน้ำปากพนังในระยะ 2536-2543 เข้าร่วมการวิจัย

(1) กลุ่มพื้นที่ซึ่งมีประสบการณ์การจัดการทรัพยากรทั้งป่าชุมชนสุราษฎร์และชาวประมงทะเลสาบเริ่มก่อตั้งด้วยความร่วมมือระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนกับองค์กรชาวบ้านในระหว่าง 2530-2535 และขยายงานทั้งด้านฐานชุมชน และการเคลื่อนไหวเชิงนโยบายและสร้างเครือข่ายมาโดยตลอด การดำเนินงานในระดับต่างๆ ได้แก่ การสร้างกลุ่ม-องค์กร-เครือข่าย ,การติดตามปัญหานโยบายรัฐ ,การเรียกร้อง –กดดัน-ติดตามผล ,การเปิดเวทีสัมมนา-เจรจาร่วมกันหลายกลุ่ม-หน่วยงานรัฐ ,การส่งตัวแทนมีส่วนร่วมในคณะกรรมการระดับท้องถิ่น/จังหวัดและลุ่มน้ำ และการประสานแนวร่วมพันธมิตร-ประชาคมต่างๆ

ประเด็นต่างคือ ชาวประมงทะเลสาบมีการเสนอใช้กฎหมายสำหรับการปราบปรามการประมงทำลายล้าง ซึ่งพื้นที่อื่นไม่มีเครื่องมือด้านกฎหมายสำหรับการจัดการทรัพยากรได้ หรือมีกฎหมายแต่เจ้าหน้าที่ไม่ปฏิบัติตามเพื่อดูแลทรัพยากร

ประเด็นบทเรียนร่วมกันทั้งป่าชุมชนสุราษฎร์และประมงทะเลสาบ คือ เคยนำเสนอปัญหาในระดับจังหวัด แต่ผลที่เกิดขึ้น คือ ไม่มีการปฏิบัติ การประชุมต่อเนื่อง โดยกรณีประมงทะเลสาบได้เสนอให้เปิดประตูระวะ แต่ไม่ส่งผลทางนโยบายใดๆ ในทางตรงข้ามคือเกิดการเผชิญหน้าขัดแย้งระหว่างชาวประมงและชาวนามากขึ้นอีก

ส่วนพื้นที่เครือข่ายป่าต้นน้ำเขาพระ มีลักษณะที่แตกต่างออกมาในการจัดการทรัพยากร เพราะมีความเป็นธรรมชาติและเป็นไปตามเงื่อนไขของสังคมวัฒนธรรมมากกว่าการถูกกระตุ้นหรือติดต่อกับกลุ่มภายนอก ดังนั้นประสบการณ์จัดการทรัพยากรที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยปรับประสานกับแนวคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ ได้แก่ กลุ่มรับซื้อน้ำยางและยางแผ่นเพื่อต่อรองราคายางกับสำนักงานสงเคราะห์การทำสวนยาง (กสย.) ผลักดันการปลูกพืชร่วมยางให้กสย.ยอมรับเพื่อมิให้ใช้สอย การจัดการระบบประปาภูเขา การจัดการป่าชุมชน รวมไปถึงการตั้งโรงเรียนสอนศาสนาเพื่อสืบสอดแนวคิด จริยธรรม คุณธรรมให้กับลูกหลาน เป็นต้น ในปี 2539 จึงก่อตั้งเครือข่ายป่าต้นน้ำเขาพระในปี 2539 นอกจากนี้ยังมีการรวมตัวกันประชุมเจรจากับป่าไม้เพื่อหาข้อตกลงในสิทธิทำกินในเขตป่าสงวนฯ

(2) พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง แตกต่างจาก 3 พื้นที่วิจัยตรงที่ไม่มียุทธศาสตร์หรือองค์กรชาวบ้านทำงานด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ ต่อเมื่อมีโครงการประตุน้ำปากพนังซึ่งปรับเปลี่ยนระบบน้ำ การใช้ที่ดิน และอาชีพ ส่งผลให้กลุ่มต่างๆเคลื่อนไหวร้องเรียนให้ปรับเปลี่ยนโครงการ ตั้งแต่ช่วง 2536 เป็นต้นมา โดยกลุ่มที่เคลื่อนไหวต่อเนื่องคือกลุ่มผู้เลี้ยงกุ้ง สมาคมเพื่อนเกลือกเขาลงและเทศบาลเมืองปากพนัง นอกจากนี้ยังมีการวิจัยของมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

ด้วยเงื่อนไขของชุมชนในลุ่มน้ำปากพนังและปัญหาผลกระทบจากประตูน้ำปากพนัง การปฏิบัติการสิทธิจึงดำเนินการไปบนทางด่วน คือ การดำเนินการที่พ่วง 3 ส่วนไปด้วยกันในเวลา 3 ปี ด้วยเป้าหมายการให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมจัดการน้ำ ผ่านประตูน้ำปากพนัง ได้แก่ หนึ่งบทบาทของชุมชนผ่านอาสาสมัครวิจัยชาวบ้าน 3 อำเภอ(ปากพนัง เขียวใหญ่ และหัวไทร) สอง การประชุมสัมมนาทางความคิดเรื่องนิเวศสามน้ำ และสรุปทริเียน วางแผนการจัดการน้ำและการเจรจา สาม การประสานเครือข่ายระดับลุ่มน้ำปากพนังเพื่อหลอมความคิดการจัดการน้ำร่วมกัน

โดยสรุปภาพรวมทางด้านต้นทุนการจัดการทรัพยากรที่จะส่งผลต่อการปฏิบัติการสิทธิในช่วง 2546-2548 ดังปรากฏในตารางข้างล่าง

ต้นทุนการจัดการทรัพยากรเดิม	ประเด็น-รูปแบบ-การปฏิบัติการสิทธิ ทั้ง 4 พื้นที่ (2546-2548)
การสร้างฐาน(กลุ่ม-องค์กร-เครือข่าย) -กลุ่มออมทรัพย์ -กลุ่มอาชีพ -กองทุนสำหรับฟื้นฟูทรัพยากร เช่นกองทุนฟื้นฟูทะเลสาบ -ชมรมประมงทะเลสาบ -สมาพันธ์ประมงทะเลสาบ -เครือข่ายป่าชุมชนภาคใต้ -เครือข่ายองค์กรชาวบ้านรักษ์ป่า (ป่าพรุ ป่าต้นน้ำ ป่าชายเลน อ่าวท่าชนะ) -เครือข่ายเหล่าพื้นบ้านภาคใต้	-กลุ่มออมทรัพย์ สนับสนุนการจัดการทรัพยากร อาทิ ตลาดลอยฟ้า -เกลดเขา เกลดเล เกลดนา (ป่าต้นน้ำเขาพระ-ประมงทะเลสาบ-บ้านขาว ระโนด) -เครือข่ายปฏิรูปที่ดิน
การสร้างรูปธรรมจัดการทรัพยากรและจิตสำนึก -กิจกรรมฟื้นฟูทะเลสาบ เช่นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำปลูกป่าชายเลน -ป่าชุมชน -เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำและปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ -การฟื้นฟูทะเล อ่าวท่าชนะ(ทำปะการังเทียม) -รวบรวมภูมิปัญญาเขาพระ –เกษตรธาตุสี่ -การดำเนินงานตัวอย่างการจัดการ ,บทเรียนผลกระทบการพัฒนาของรัฐ	สร้างจิตสำนึก -ครูภูมิปัญญาเขาพระ -ป่าชายคลอง -วังมัจฉา เขตอภัยทาน -รวบรวมสมุนไพรและการประยุกต์ใช้ในสังคมบริโภค -ดูงานและเปลี่ยนการจัดการน้ำ ,บทเรียนผลกระทบการพัฒนาของรัฐ การวิจัยปัญหาและทางเลือกด้วยตัวเอง -ชาวประมงกับชาวนาดันหาทางเลือกการจัดการน้ำ / เกษตรกรรมผสมผสานเพื่อลดการใช้ -ผูกสัมพันธ์ด้วยสายเครือญาติ ลดอคติเพิ่มความเข้าใจของฐานทรัพยากรร่วมกัน -ชุมชนลุ่มน้ำปากพนังมีความชัดเจนต่อทางเลือกการจัดการน้ำว่าต้องเป็นนิเวศสามน้ำจึงจะยั่งยืนและให้ประโยชน์ต่อทุกกลุ่มอาชีพ

	การให้ความรู้ด้านกฎหมาย นโยบายและรัฐธรรมนูญ -การอบรมทั้ง 4 พื้นที่สะท้อนการรับรู้ที่แตกต่างกัน 2 แบบ แบบแรก พื้นที่ซึ่งไม่เคยทราบว่ามีรัฐธรรมนูญ รับรองสิทธิชุมชนอย่างไร ผลการอบรมจะมีการนำไปใช้ และขยายตัวรวดเร็ว แบบที่สอง พื้นที่ซึ่งรับรู้แล้วช่วย ยืนยันการจัดการทรัพยากรที่ทำไปแล้ว คือใช้สิทธิ ชุมชนจัดการทรัพยากรมาก่อนหน้าแล้ว
การพึ่งตนเอง -ผลิตน้ำภูมิปัญญา(สุราพื้นบ้าน) (นำผลไม้ราคาตกต่ำ มาผลิตเครื่องดื่มบริโภคเอง) -ตลาดลอยฟ้า (สามารถซื้อสินค้าราคาถูกจากพ่อค้า นอกชุมชน)	-ผลิตน้ำภูมิปัญญา(สุราพื้นบ้าน) (นำผลไม้ราคาตกต่ำ มาผลิตเครื่องดื่มบริโภคเอง) -ตลาดลอยฟ้า (สามารถซื้อสินค้าราคาถูกจากพ่อค้า นอกชุมชน)
การติดตามปัญหาจากนโยบายรัฐ -คัดค้านเขื่อนแก่งกรุง -คัดค้านการประกาศเขตอุทยานทับที่ดินทำกิน	แผนพัฒนาเศรษฐกิจภาคใต้ แผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคใต้ -คัดค้านอ่างเก็บน้ำในพื้นที่ต้นน้ำปากพนัง เขาพระ และแก่งกรุง -คัดค้านเขื่อนกันทะเลสาบ -คัดค้านโครงการอุทยานนาร่องและหมู่บ้านป่าไม้แผน ใหม่
การเรียกร้อง –กตดัน-ติดตามผล การเปิดเวทีสัมมนา-เจรจาร่วมกันหลายกลุ่มและ หน่วยงานรัฐ -การรวมตัวปิดที่ทำการอุทยานแก่งกรุง -เวทีเสนอผลกระทบจากประตูระวะ -เวทีค้านเขื่อนทะเลสาบ	เสนอปัญหาการละเมิดสิทธิต่อคณะกรรมการสิทธิ ฯ -กรณีเครือข่ายปฏิรูปที่ดินถูกสลายการชุมนุมในการ รวมตัวตรวจสอบนายทุนเช่าที่สวนป่า -กรณีเครือข่ายป่าต้นน้ำเขาพระร้องให้กรมชลประทาน เปิดเผยความจำเป็นในการสร้างอ่างเก็บน้ำคลองลำแซง และคลองลำชัน -กรณีผลกระทบจากทำเรื่อน้ำลึกปิดกั้นการไหลเวียนน้ำ ในทะเลสาบ-อ่าวไทยและทำให้น้ำท่วมรอบทะเลสาบ -กรณีเครือข่ายลุ่มน้ำปากพนังขอมีส่วนร่วมในการ จัดการประตูน้ำปากพนังร่วมกับรัฐ
การส่งตัวแทนมีส่วนร่วมในคณะกรรมการระดับ ท้องถิ่น/จังหวัดและลุ่มน้ำ -คณะกรรมการแก้ไขปัญหาที่ทำกิน -สมัชชาคนจน	เสนอปัญหาต่อคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำ ทะเลสาบ -สมาพันธ์ประมงทะเลสาบเสนอให้ศึกษาตรวจสอบ ผลกระทบจากทำเรื่อน้ำลึกผ่านคณะกรรมการพัฒนาลุ่ม น้ำทะเลสาบ
การประสานแนวร่วมพันธมิตร-ประชาคมต่าง ๆ	ประสานผลักดันให้ อบต.ร่วมจัดการทรัพยากร -ร่วมกันแนวเขตป่าและที่ทำกิน ในตำบลคลองชะอุ่น -รับรองป่าชุมชนที่แก่งกรุง

3.2 ภูมิปัญญาและการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตภูมินิเวศ ตามฐานทรัพยากรที่แตกต่างกัน หลากหลาย การพึ่งพา ใช้ประโยชน์ และการเข้าถึงในทรัพยากรดังกล่าว จะเป็นไปในลักษณะที่ต้องการให้มีความยั่งยืนซึ่งมีประโยชน์ต่อชุมชนต่อไปด้วย ตัวอย่างเช่น

ชุมชนในพื้นที่เขตป่าต้นน้ำตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา การใช้ประโยชน์ การเข้าถึงทรัพยากร เพื่อใช้ในการดำรงชีพ และรักษาทรัพยากร แบบไม่ทำลายธรรมชาติและไว้สืบทอดให้คนรุ่นต่อไป การใช้ประโยชน์ที่ต้องเข้าใจเงื่อนไขของธรรมชาติเข้าใจวงจรของฤดูกาล การเข้าถึงอย่างเท่าเทียมกัน

เงื่อนไขที่เกิดขึ้นได้ก่อให้เกิดผลกระทบทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายอย่างรุนแรงถึงขั้นวิกฤติอยู่จนถึงวันนี้ ชุมชนซึ่งต้องอาศัยเป็นฐานชีวิต เพื่อเลี้ยงชีพ ก็ได้รับผลกระทบสืบเนื่องกัน จนถึงขั้นการอพยพออกจากพื้นที่เพื่อไปบุกเบิกที่ทำมาหากินใหม่ เพิ่มการทำลายป่ามากขึ้น ขณะที่อีกกลุ่มของคนหนุ่มสาวต้องออกไปขายแรงงานในเมือง ตามโรงงานอุตสาหกรรม และบางส่วน ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ยังคงต้องอยู่ในชุมชนของตัวเองต่อไป พร้อมกับการเรียนรู้ การปรับตัว การโต้ตอบ ต่อสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น ทั้งในระดับชุมชน และระดับเครือข่าย

จากปรากฏการณ์ของปัญหา การยกระดับประสบการณ์ องค์ความรู้ ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างเดียวนั้นในระดับส่วนบุคคลหรือกลุ่มชุมชนไม่เพียงพอ จำเป็นต้อง ก็มาร่วมกัน ดูแล จัดการ อนุรักษ์ พร้อมกับ การใช้ประโยชน์ ทรัพยากรของชุมชนโดยการสร้างข้อตกลงกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการ มีกิจกรรมการจัดการในระดับพื้นที่

3.2.1 ป่าต้นน้ำ แหล่งยังชีพของชุมชน

ถัดไปจากพื้นที่ของลุ่มน้ำจนไปแนวสันปันน้ำ ซึ่งในภาคใต้ส่วนใหญ่เป็นแนวภูเขาแบ่งระหว่างชายฝั่งตะวันออกและตะวันตก เป็นพื้นที่ป่าร้อนชื้นที่อุดมสมบูรณ์มีสายน้ำ ลำคลอง สายเล็กๆซึ่งเหมือนกับเส้นเลือดฝอยที่รวมตัวกันก่อตัวเป็นแหล่งต้นกำเนิดของแม่น้ำสายใหญ่ หรือทะเลสาบที่สำคัญ ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ ดิน น้ำ ในพื้นที่ดังกล่าวยังเป็นที่ตั้งของชุมชนทั้งเป็นชุมชนเก่าแก่ที่สืบทอดกันมาและชุมชนที่เริ่มอพยพมาตั้งถิ่นฐาน บุกเบิกที่ทำมาหากิน โดยใช้ฐานทรัพยากร “ป่าต้นน้ำ”เลี้ยงชีวิตชุมชน ในด้านปัจจัยสี่ ที่แตกต่างกันตามท้องถิ่นต่างๆ ตัวอย่างในพื้นที่การดำเนินของโครงการที่มีฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่สำคัญได้แก่

(1) ป่าชุมชนบ้านเขาเขียว อ.พนม จ.สุราษฎร์ธานี

ทรัพยากรน้ำในป่าต้นน้ำ ซึ่งมีความสำคัญกับการดำรงชีพของชุมชน เช่นบ้านสองแพรกอยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำ(สุราษฎร์ธานี)ซึ่งมีสายน้ำเล็กๆที่ไหลผ่านชุมชนถึง 6 สาย ได้แก่ คลองสองแพรก

คลองบนหุโตน น้ำตกแม่ยาย คลองบางเหมือง คลองบางหินดำ อ่าวบางปอ ใช้ประโยชน์ในการ
บริโภค ใช้ทำอุปกรณ์การเกษตร การได้ประโยชน์จากสัตว์น้ำจืดในสายน้ำลำคลองเป็นอาหาร เช่น
ปลาชนิดต่างๆได้แก่ ปลาช่อน ปลาช่อนไร ปลาช่อนทองขาว ปลาขาว ปลากอง ปลากด ปลาไหล
ปลาโกรด ปลาอีตั้น ปลาหมอ ปลากัว ปลาโถม เป็นต้น

การใช้และพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของที่ดิน ใช้พื้นที่เพื่อทำการเกษตร ซึ่งมีลักษณะทั้ง
เกษตรแผนใหม่(เกษตรเชิงเดี่ยว) เช่น กาแฟ ปาล์มน้ำมัน ยางพารา ทุเรียนพันธุ์ ฯลฯ หรือ

พื้นที่ที่ชุมชนได้กันไว้เป็นป่าชุมชนบ้านเขาเขียว มีเนื้อที่ 2,000 ไร่ หมู่บ้านประกาศให้เป็น
ป่าอนุรักษ์ของหมู่บ้าน เริ่มประกาศเมื่อ เดือน กรกฎาคม 2544 และได้มีการปรับปรุง ร่าง
กฎระเบียบ การอนุรักษ์และการประโยชน์ป่าขึ้นมาใหม่ เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน 2547 และได้จัดตั้ง
คณะกรรมการดูแลรักษาป่าของหมู่บ้าน มีคณะกรรมการร่วมกันระหว่างหมู่ที่ 9 และหมู่ที่ 12 ต.
คลองชะอุ่น เพื่อมาดูแลรักษาป่าชุมชนร่วมกัน

กิจกรรมของกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำบ้านเขาเขียวกลุ่มอนุรักษ์ได้จัดตั้งอาสาสมัคร
ลาดตระเวน ตรวจพื้นที่ป่าตามแนวเทือกเขาสิริก ถ้ามีชาวบ้านเข้ารุกล้ำแนวป่าชุมชน ทาง
คณะกรรมการจะเจรจาทำความเข้าใจและขอพื้นที่กลับคืนสู่ชุมชนนอกจากนั้นทางคณะกรรมการได้
ประสานงานกับองค์กรเครือข่ายป่าจังหวัดสุราษฎร์ธานี เพื่อสนับสนุนในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อ
ช่วยกันทำความเข้าใจกับชาวบ้านในชุมชนและบริเวณใกล้เคียงให้เกิดจิตสำนึกรักป่า และปกป้อง
ป่าด้วย ความรู้สึกที่เข้าใจถึงการได้ประโยชน์จากป่าได้อย่างยั่งยืน คณะทำงานได้มีกิจกรรมปลูก
พันธุ์ไม้ต่าง ๆ ที่เป็นพืชเศรษฐกิจ เช่น ต้นเนียง สะตอ ไม้หลุมพอง ลูกประ เหยียง โดยเสริมใน
พื้นที่ป่า และคนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ นอกจากนั้นก็มีกิจกรรมการประชาสัมพันธ์
ทำความเข้าใจแก่ชุมชนและ การเดินสำรวจป่า อย่างต่อเนื่อง

ตัวอย่าง กฎระเบียบในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านเขาเขียว

หมวดที่ 1 ว่าด้วยเรื่อง คุณสมบัติของผู้ที่มีสิทธิใช้ป่าใช้สอย เทือกเขาสิริก หมู่ที่ 12

- 1.เป็นผู้ที่มีที่ดินทำกินในพื้นที่ หมู่ที่ 12 และ 19 ตำบลคลองชะอุ่นเท่านั้น
- 2.เป็นผู้ที่มีที่อยู่อาศัยไม่มั่นคงถาวร ตลอดจนการต่อเติมบ้านที่อยู่อาศัยบางส่วน
และสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ
- 3.ผู้ที่ขายบ้านเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ จะขอรายการใหม่ ให้อยู่ในดุลยพินิจของคณะ
กรรมการฯ เติมนคณะ

หมวดที่ 2 ว่าด้วยเรื่องการขอแปรรูปไม้เพื่อสร้างที่อยู่อาศัย

- 1.ผู้ขอแปรรูปไม้ต้องยื่นรายการจำนวนไม้ต่อคณะกรรมการฯ ในวันที่ประชุม
หมู่บ้านของทุกเดือน
- 2.ผู้ขอแปรรูปไม้ ต้องยื่นรายการไม้ต่อคณะกรรมการฯ ทุกครั้งที่ทำการแปรรูป
ไม้

3. ผู้ขอแปรรูปไม้ ต้องนำไปปลูกสร้างที่อยู่อาศัยตลอดจนสิ่งปลูกสร้างอื่น ๆ ในที่ดินของตนเองที่อยู่ในหมู่ที่ 12 และหมู่ที่ 9 เท่านั้น ห้ามนำออกนอกหมู่บ้านเด็ดขาด
4. ผู้ขอแปรรูปไม้ต้องเสียค่าบำรุงให้หมู่บ้านในอัตราไร่ละ 25 สตางค์ ในส่วนของไม้ในป่าใช้สอย
5. ผู้ขอแปรรูปไม้ในพื้นที่ของตนเอง ต้องเสียค่าบำรุงให้หมู่บ้านในอัตราไร่ละ 15 สตางค์
6. ผู้ขอแปรรูปไม้จะต้องนำเงินค่าบำรุงมาจ่ายให้คณะกรรมการฯ หลังจากคณะกรรมการฯ ได้ขึ้นไปตรวจนับไม้ตามรายการภายใน 30 วัน เป็นอย่างช้า
7. ในกรณีผู้ขอแปรรูปไม้ อยู่ในพื้นที่หมู่บ้านตำบลใกล้เคียงให้อยู่ในดุลยพินิจของคณะกรรมการเดิมคณะ
8. ในกรณีหมู่บ้านใกล้เคียงขอแปรรูปไม้เพื่อนำไปใช้เป็นสาธารณะประโยชน์ต่าง ๆ จะต้องผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการฯ เดิมคณะ
9. ไม้ที่โค่นลงแล้ว จะต้องแปรรูปให้หมด ในทุกกรณี

หมวดที่ 3 ว่าด้วยว่าด้วยคนถือเลื่อยเครื่อง

หมวดที่ 4 ว่าด้วยข้อห้ามและบทกำหนดโทษของผู้ฝ่าฝืน

1. ห้ามผู้ใดจับจองหมายไม้ไว้เป็นของตนเองในพื้นที่ป่าใช้สอย
2. ห้ามผู้ใดทำการแผ้วถางบุกรุกพื้นที่ป่าใช้สอย เป็นที่ทำกินส่วนตัวเด็ดขาด
3. ผู้ใดทำการฝ่าฝืนตามข้อ 2 คณะกรรมการฯ จะเทียบปรับในอัตราไร่ละ 5,000 บาท หรือดำเนินคดีตามกฎหมาย
4. พื้นที่ที่ถูกบุกรุกแผ้วถางทำลาย ให้คณะกรรมการฯ ยึดไว้เป็นที่สาธารณะ เพื่อฟื้นฟูบูรณะให้มีสภาพเหมือนเดิม

หมวดที่ 5 ว่าด้วยเรื่องว่าด้วยค่าตอบแทนของคณะกรรมการฯ

หมวดที่ 6 ว่าด้วยเรื่องป่าอนุรักษ์ต้นน้ำคลองสีสุก (เขาเขี้ยวเล็ก)

1. ห้ามตัดไม้ทุกประเภท ทุกขนาด โดยเด็ดขาด
2. ห้ามทำการล่าสัตว์ทุกชนิด ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ประกาศเป็นเขตอภัยทาน
3. ผู้ใดทำการฝ่าฝืน ทางคณะกรรมการฯ จะดำเนินการตามกฎหมาย

(2) การจัดการป่าต้นน้ำเขาพระ

ชุมชนคลองลำแซง คลองลำชัน ตำบลเขาพระมีพื้นที่ติดกับเขตป่าสงวนแห่งชาติ (ป่าควนหินผุดและเทือกไฟไหม้) ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ของคามอุดมสมบูรณ์จากพื้นที่

ผลผลิตจากป่า(ของป่า) ซึ่งเป็น อาหาร หรือใช้ประกอบอาหาร ได้แก่ สะตอป่า เหยียงป่า น้ำผึ้ง เนียง กระพ้อเห็ด ผักป่า หน่อไม้ ผลไม้ป่าเช่น จำปาริง ละไม มะไฟ ลูกหยี ทองบั้ง ลูก

เหินา ส้มจ๊ว ส้มวง ลูกกอก สมุนไพรรักษาโรค ของดีของชุมชนคลองลำแสงใต้แก่ หัวโหลเหล็ก ฝืนแสนห้า เฒ่าไม้แคลน ควายหาย นำมาใช้ประโยชน์ทางด้านยาบำรุงร่างกาย และนำมาแปรรูปเป็นเครื่องดื่มที่สำคัญ นอกจากนั้นก็เป็นไม้ใช้สอยซึ่งมีอยู่ทั่วไปในพื้นที่ป่าต้นน้ำ เช่นที่บ้านคลองหัวช้าง ชุมชนจะใช้ ไม้เหลาเตา เคียนหม้อ ทังฟ้า ไม้ต้น สร้างที่อยู่อาศัย และเครื่องใช้ไม้สอยในการเกษตรที่เขาพระมีการนำหวายและหญ้าไม้กวาดมาแปรรูปทำไม้กวาด จำหน่ายสร้างรายได้แก่ชุมชน

การทำเกษตรผสมผสาน เช่น การทำเกษตรระบบธาตุ4ของ ปะหรน หมัดหลี่ ที่บ้านเขาพระ การทำปายาง(สวนยางผสมผลไม้และไม้ใช้สอย) ที่บ้านคลองลำแสง

กิจกรรมสำคัญที่ชุมชนได้ร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าต้นน้ำได้แก่ การสำรวจแนวเขตป่ากับเขตชุมชน การช่วยกันดูแลป่าไม้ริมลำคลองโดยจัดทำแนวเขตป่าตลอดสายน้ำ มีการปลูกป่าเพิ่มเติม

ส่วนของลำคลองชุมชนได้จัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา เรียกว่า “เขตอภัยทาน” จัดตั้งกรรมการชุมชน ดูแล ตรวจตรา และรณรงค์ให้ชุมชนช่วยกันอนุรักษ์ กิจกรรมดังกล่าวกำลังขยายไปสู่ลำคลองสายน้ำย่อยสายอื่นๆของพื้นที่ใกล้เคียง

ในเขตต้นน้ำของลำคลอง ชุมชนได้จัดทำฝายน้ำล้น3 จุดเพื่อชะลอการไหลของน้ำ เพื่อเพิ่มความชุ่มชื้นให้กับพื้นที่ต้นน้ำในช่วงหน้าแล้ง กิจกรรมนี้กำลังขยายไปสู่พื้นที่ใกล้เคียงเช่นกัน

กฎระเบียบป่าชุมชนชายคลอง บ้านคลองลำแสง และบ้านคลองลำชัน(คลองหิน)ที่ทั้งสองชุมชนได้วางร่วมกันได้แก่

- 1) ห้ามโค่นหรือตัดต้นไม้ที่ปลูกเพิ่มหรือไม้ที่มีอยู่เดิม แต่สามารถตกแต่งได้
- 2) คนในพื้นที่สามารถนำไม้มาใช้ได้ แต่ห้ามนำออกไปใช้นอกพื้นที่ สำหรับบางกรณีอยู่ในดุลพินิจของกรรมการป่าชุมชน
- 3) ผู้ใดจะตัดต้นไม้ไปใช้ประโยชน์ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใด จะต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการที่ชุมชนแต่งตั้งขึ้น อย่างน้อย 15 คน และต้องมีหนังสือขออนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรที่ชัดเจนโดยระบุการขอจำนวนไม้ ขนาด ความต้องการใช้ไม้ และกรรมการจะพิจารณาแล้วแต่กรรมการจะพิจารณา
- 4) ผู้ที่ขออนุญาตตัดต้นไม้ต้องปลูกทดแทน โดยตัด 1 ต้น ปลูกทดแทน 3 ต้น พร้อมดูแลรักษา 3 ปี
- 5) ผลไม้ที่มีอยู่เดิม หรือที่ปลูกเพิ่มให้เจ้าของที่ดินมีสิทธิใช้แต่เพียงผู้เดียว
- 6) ห้ามคนจากภายนอกพื้นที่เก็บสมุนไพรในเขตป่าชุมชน ก่อนได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชน
- 7) ห้ามมิให้ผู้ใดฝ่าฝืน หากมีการฝ่าฝืนครั้งแรกให้คณะกรรมการเรียกมาตักเตือน และให้ปลูกป่าทดแทน ตัด 1 ต้น ปลูก 10 ต้น พร้อมดูแลรักษา 3 ปี

หากผิดในครั้งที่ 2 จะทำการจับกุม และส่งตัวให้เจ้าหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมาย

3.2.2 การจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเลสาบโดยองค์กรชุมชน

ชุมชนประมงชายฝั่งเริ่มรวมตัวเพื่อร่วมมือกันแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่งตั้งแต่ปี 2533 ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแก้ปัญหาเครื่องมือทำลายล้าง เช่น อวนรุน การระเบิด การใช้ยาเบื่อ รวมตัวกันเป็นชมรมเชื่อมโยง กันเป็นสมาพันธ์ โดยมีกิจกรรมทั้งระดับพื้นที่และระดับนโยบาย

ในระดับพื้นที่ที่มีรูปธรรมที่ชุมชนแต่ละชุมชนได้มีส่วนร่วมในการฟื้นฟูทรัพยากรชายฝั่งโดยการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เพื่อ

- 1) ป้องกันการทำประมงด้วยเครื่องมือบางชนิดที่อันตรายกับสัตว์น้ำวัยอ่อน เช่น อวนล้อม อวนกระทุ้ง
- 2) ทำให้สัตว์น้ำกึ่งปลา มีที่หลบภัย และวางไข่
- 3) ทำให้หน่วยงานที่สนับสนุนพันธุ์กึ่งปลามีความมั่นใจและให้การสนับสนุนมากขึ้น
- 4) ชาวบ้าน ชุมชนช่วยกันดูแลอนุรักษ์โดยไม่เน้นกฎหมายอย่างเป็นทางการ แต่จะใช้มติของชุมชน และผู้นำทาง (ผู้ใหญ่บ้าน) จะมีอำนาจจัดการตามกฎหมายได้

กิจกรรมที่ชุมชนร่วมกันจัดการทรัพยากรชายฝั่งในรูปแบบของเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำ เริ่มตั้งแต่การทำความเข้าใจของชุมชน การร่วมกันเลือกสถานที่ที่เหมาะสม การมีแกนนำ หรือผู้นำชุมชน การประสานกับหน่วยงานเช่นกรมประมง อบต.หรืออื่นๆ

หลักจากนั้นจะร่วมกันกำหนดแนวเขตโดยทำเครื่องหมาย ป้ายแสดงแนวเขตชัดเจน และมีการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ กุ้ง ปลา บางช่วงจะมีการอนุบาลก่อนปล่อยลงในเขตอนุรักษ์ ส่วนใหญ่แต่ละเขตจะมีกิจกรรมเสริม เช่น การฟื้นฟูป่าชายเลน การทำซั้งที่พักของสัตว์น้ำวัยอ่อนด้วย

หลังจากนั้นจะเป็นการช่วยกันดูแลรักษา ตามกฎระเบียบที่ได้ร่วมกันวาง เช่น ห้ามจับสัตว์น้ำด้วยเครื่องมือทุกชนิดภายในเขตและรัศมีตามระยะที่ร่วมกันกำหนดกันไว้ ผู้ที่ดูแลหลักคือ ผู้นำชุมชน ที่เป็นประมงอาสา ซึ่งได้รับการอบรมจากกรมประมงมาแล้ว

การฟื้นฟูโดยทำเขตอนุรักษ์ในระยะหลัง หน่วยงานสำนักงานประมงจะเป็นหน่วยหลักที่เข้าไปหนุนเสริมกิจกรรมรอบๆทะเลสาบ โดยมีการประกาศเป็นเขตอนุรักษ์ตาม พรบ.ประมง อย่างเป็นทางการและเป็นเขตอนุรักษ์ชั่วคราว ซึ่งถือว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ชุมชนรอบทะเลสาบได้มีส่วนร่วมอย่างเต็มที่

3.2.3 ระบบนิเวศปากแม่น้ำ(นิเวศสามน้ำ)กับการใช้ประโยชน์ที่ต้องเรียนรู้

การไหลเวียน ขึ้นลง ของระบบน้ำในทั้ง 2 ลุ่มน้ำทำให้ทรัพยากรประมงก็มีการเปลี่ยนแปลง หมุนเวียนไปตามฤดูกาล ชุมชนใกล้เคียงที่ทำการประมงมีการเรียนรู้สืบทอดต่อกันมา และสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้โดยไม่ยากนัก เช่น นายสุรินทร์ สุวรรณรัตน์ ชาวประมงในลุ่มน้ำปาก พนัง รายได้จากการจับสัตว์น้ำเลี้ยงลูก 3 คน ได้เล่าถึงการทำการประมงในคลองว่า “ในช่วง 3 เดือน มี น้ำจืดหนุนจากคลองหัวไทร ดักปลาไหล ปลาช่อน ปลานิล ปลาดุก ได้วันละ 25-30 กิโลกรัม รายได้ วันละราวๆ 300 บาท ในช่วงน้ำเค็มระยะ 3 เดือน มีนาคม-พฤษภาคม จะได้ปูดำ ปูแสม ถ้าเป็นช่วง น้ำกร่อยคือเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม จะจับกุ้งได้มาก กุ้งก้ามกราม กุ้งหางแดง ปลากระด และปลานิล”

นายมุฮัมหมัด ขุนล่า ชาวประมง เกษะนางคำ ได้เล่าถึงวงจรของสัตว์น้ำและวงจรของน้ำ ทะเลสาบว่า “พันธุ์กุ้งพันธุ์ปลาส่วนใหญ่ก็เข้ามากับน้ำนอกจากปลาน้ำจืดที่นี่ อย่างกุ้งก้ามกรามที่มี อยู่ที่นี่ เป็นกุ้งน้ำกร่อย มันขยายพันธุ์ในน้ำกร่อย เพราะฉะนั้นมันต้องอาศัยน้ำเค็ม เดือนยี่ เดือน สาม น้ำเค็มขึ้น กุ้งปลาน้ำจืด จะหนีน้ำเค็มเข้าไปอยู่ในคลอง น้ำเค็มเข้าในคลองไม่ได้เพราะน้ำจืดใน คลองจะไหลดันออกมาเรื่อย ๆ ตรงปากคลองจะมีสามน้ำอยู่ ตรงนี้แหละที่มีปลามาก ปลาน้ำจืดมัน จะปรับตัวให้เข้ากับน้ำกร่อย เหมือนแม่กุ้ง(ก้ามกราม) นี่เดือนอ้าย เดือนยี่ มันไข่แล้ว พอ น้ำเค็มขึ้น มันจะเข้าไปอยู่ในคลอง ออกไข่ เมื่อไข่มันพบกับน้ำเค็มก็จะฟักออกมาเป็นตัว เราจะสังเกตว่า กุ้ง ก้ามกรามถ้า น้ำกร่อยจะใหญ่(โต)เร็วกว่าอยู่ในน้ำจืด”

3.3 สรุปหลักการจัดการทรัพยากรของชุมชน

(1) มีสิทธิเท่าเทียมกัน

การใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชน จะเป็นลักษณะที่เท่าเทียมกัน คนทุกคนมีสิทธิ และสามารถเข้าไปเก็บผลผลิตจากป่า(ธรรมชาติ)ได้อย่างเท่าเทียมกัน และมีวิธีการจัดการ สร้างกติการ่วม ของชุมชน มีการยอมรับ และปฏิบัติจนเป็นวิถีของชุมชน เช่น ที่บ้านสองแพรก ป่าสุราษฎร์ การเก็บ ผลผลิตสะตอป่า จะไม่มีการจับจองกันข้ามปี ทุกคนในชุมชน จะออกไปกันเป็นกลุ่มๆ ในช่วงที่สะตอ มีผลแก่ จะเก็บเฉพาะผลสะตอที่แก่พอที่จะนำไปกินได้เท่านั้น และไม่มีการโค่นให้ลำต้นสะตอ เสียหายเด็ดขาด การออกไปเก็บสะตอป่าเป็นกลุ่มๆเนื่องจากต้องแบ่งหน้าที่ เตรียมอุปกรณ์ในการ เก็บผลผลิต ถ้ายังเก็บผลสะตออย่างไม่หมดก็จะมีการเฝ้าบริเวณต้นที่เก็บเพื่อจะได้เก็บต่อในอีกวัน หนึ่ง(ถ้าไม่เฝ้าเมื่อมีคนกลุ่มอื่นมาพบก็จะมีสิทธิในการเก็บอีก)

การทำการประมงก็เช่นเดียวกัน ชาวบ้านที่ทำการประมงในทะเลสาบ แม่น้ำลำคลอง สมาชิกของชุมชนทุกคนมีสิทธิทำการประมง แม้แต่คนนอกชุมชน มาจากถิ่นอื่นก็เข้ามาทำการ ประมงได้ และบางฤดูกาลก็มีการอพยพชั่วคราวเพื่อไปทำการประมงในถิ่นอื่นๆ นอกจากการทำ ประมงหน้าบ้านของตัวเอง ชาวประมงพื้นบ้าน ทำการประมง(ใช้ประโยชน์จากทะเลสาบ แม่น้ำลำ

คลองในลุ่มน้ำปากพนัง) ส่วนใหญ่คำนึงถึงความพอเพียง มีการเลือกจับตามขนาด และชนิดที่ต้องการ ซึ่งจะเห็นว่าเครื่องมือทำการประมงในอดีตเป็นดัวบอกได้ชัดเจน เช่น ที่ทะเลน้อย มีเบ็ดราวปลา ไซกุ้งก้ามกราม ยอยกกุ้งนา ฉมวกหาปลาขนาดใหญ่ ชุดตกปลาช่อน

(2) ต้องเข้าใจธรรมชาติเป็นอย่างดี

การเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนก็ต้องอาศัยประสบการณ์หรือการสืบต่อ เพื่อให้เข้าใจธรรมชาติ ช่วงวงจรของธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น การจับหรือการตีฝั่ง ผู้ที่ชำนาญเรื่องการตีฝั่ง จะรู้ว่าฝั่งจะกลับมาทำรังในที่เดิมเป็นประจำของทุกๆ ปี ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง บริเวณโซนน้ำจืด มีการทำนาปี หรือ “นาหยาบ” อาศัยน้ำฝน ซึ่งต้องทำให้ทันเก็บเกี่ยวช่วง เดือนกุมภาพันธ์-เมษายน เพราะในช่วงระยะเวลาดังกล่าว เป็นช่วงที่มีการรุกของน้ำเค็มเข้ามา ส่วนพันธุ์ข้าวก็จะใช้พันธุ์พื้นเมืองได้แก่พันธุ์ นางฝ้าย ยาโค ในพื้นที่ ที่น้ำกร่อยรุกถึง ชาวนาจะใช้พันธุ์ ยาโค ซึ่งเป็นพันธุ์ที่ทนน้ำกร่อยได้ดี

การเรียนรู้และเลี้ยงชีพตามวงจรของ น้ำจืด กร่อย และน้ำเค็ม ในช่วงเวลาต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังทำให้ชาวประมงสามารถเตรียมเครื่องมือทำการประมงได้พร้อม เช่น เดือนกุมภาพันธ์เป็นช่วง “หัวน้ำเค็ม” สภาพน้ำจะเริ่มกร่อย เรียกว่า “น้ำฉิ่ง” ปลาจะลอยหัว ชาวบ้านชาวบ้านเรียกว่า “ปลาเมาน้ำเค็ม” ชาวบ้านก็มีเครื่องมือพร้อมจับปลาได้โดยง่าย ส่วนคนทำโปงพางในทะเลสาบสงขลากล่าวว่า “ถ้าสังเกตว่า ฝนตกดี ลมดี น้ำดี น้ำไหลเชี่ยว น้ำขึ้นเป็นน้ำพร้าว น้ำอุ่น ไม่เย็นจัด ร้อนจัด เกินไป โพงพางก็จะถูกตี(ตกโปงพางได้สัตว์น้ำมาก)”

(3) เข้าถึงก่อนมีสิทธิก่อน

นอกจากชุมชนจะเข้าไปใช้ประโยชน์หรือการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ อย่างเท่าเทียมและเข้าใจธรรมชาติและ ก็ยังมีลักษณะของการเข้าถึงก่อนได้ก่อน เช่นกรณีชุมชนในเขตป่าบ้านเขาหลัก ถ้ามีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดหรือคนหนึ่งคนใดพบรังผึ้ง(ผึ้งผลัด) ก็จะถางป่าบริเวณรอบโคนต้นไม้ให้เตียน และปักไม้เพื่อแสดงว่ามีเจ้าของแล้ว จับผึ้งเสร็จ ก็ไม่มีสิทธิครอบครองต่อไป การออกไปหาสะตอป่าก็เช่นเดียวกัน ไม่ไปพบต้นสะตอที่ให้ผลแก่เหมาะสำหรับเก็บแล้ว ก็เก็บได้ทันที ในแต่ละครั้ง ถ้าเก็บไม่หมด คนอื่นมาพบก็จะมีสิทธิเก็บได้ ยกเว้นคนที่มาพบเดิมจะเผ่า(นอนเผ่าได้ต้นสะตอ)และเก็บในวันรุ่งขึ้นได้

การทำประมงก็เช่นเดียวกัน ชาวประมงคนใดวางเครื่องมือวางเครื่องมือประมงไว้แล้ว ในที่ตรงนั้นตัวเขาเองก็จะมีสิทธิทำการประมงไปจนกว่าจะยก รื้อเครื่องมือออกไป คนอื่นก็จะเข้าไปวางเครื่องมือประมงของตัวเองในที่ตรงนั้นได้ ลักษณะเช่นนี้สำหรับเครื่องมือที่ไม่ประจำที่ เช่น อวน ลอย เบ็ด ประเภทต่างๆ จะเป็นมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนเครื่องมือประมงประจำที่ในปัจจุบันได้ถูกยกยอมรับว่าผู้ใดวางเครื่องมือก่อน ได้สิทธิก่อน และมีสิทธิจับจองที่ดังกล่าว รวมถึงที่ดังกล่าว(ทั้งสถานที่และเครื่องมือประมง)จะสามารถซื้อขายกันได้ ราคาแพงหรือไม่นั้น ขึ้นกับทำเล ที่ชุกชุมของสัตว์น้ำหรือไม่ เช่น โพงพาง ไซนัง ในทะเลสาบสงขลา เป็นต้น

4. สรุปบทเรียน : เจื่อนไซส่งเสริมสิทธิชุมชนและเจื่อนไซละเมิดสิทธิชุมชน

4.1 เจื่อนไซการละเมิดสิทธิ

(1) รัฐใช้ความรู้จากภายนอก ไม่ให้ความสำคัญองค์ความรู้ ภูมิปัญญาชุมชน นำมาจัดการทรัพยากร โดยรัฐเป็นผู้ดำเนินการเอง ไม่เปิดให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

องค์ความรู้นิเวศสามน้ำที่ชุมชนใช้ประโยชน์ตลอดจนการปรับตัวในการประกอบอาชีพตามที่ธรรมชาติเป็นอยู่ และเปลี่ยนแปลงของระบบ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ของทะเลสาบสงขลา หรือ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง การจัดการน้ำโดยหน่วยงานของรัฐเน้นการแยกน้ำจืดกับน้ำเค็มออกจากกัน(จัดโซนนิ่ง)เพื่อนำไปใช้ประโยชน์เฉพาะด้าน(ทำนา/ทำนาเกลือ)จัดทำระบบเหมืองฝาย ประตูน้ำ เชือกกันน้ำโดยไม่สนใจน้ำกร่อย ทั้งๆที่ชุมชนยืนยันว่าระบบน้ำกร่อยแยกจากน้ำจืด น้ำเค็มไม่ได้ “น้ำฉิ่ง”หรือ “น้ำหวาน” ทำให้สัตว์น้ำเจริญเติบโตเร็ว มีความหลากหลาย มีรสชาติดี ทำให้พืชน้ำที่เป็นอาหารสัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์ ทำให้ป้าชายเลนสมบูรณ์ขึ้นรวมถึง ต้นจาก เติบโตดี ให้น้ำตาลมาก ทำให้ข้าวบางสายพันธุ์ให้รวงโตมีน้ำหนัก ฯลฯ ผลกระทบเกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตชุมชนที่ยากจะแก้ไขเยียวยาให้ได้ดังเดิมได้

ภูมิปัญญาคอนอยู่กับป่า รูปแบบและระบบเกษตรพึ่งตัวเอง เพื่อให้คนสามารถอยู่กับป่าได้ ชีวิตชุมชนเป็นหนึ่งในชีวิตของป่า คนได้รับปัจจัยสี่จากความอุดมสมบูรณ์ของ ดิน น้ำ ป่า เพื่อยังชีพและเป็นฐานเศรษฐกิจที่สำคัญของชุมชน การกดดันแยกคนออกจากป่าโดยละเลยการสนับสนุนและยกระดับความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรป่าไม้ หรือการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าโดยใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมของชุมชนมาผสมผสาน ประยุกต์ใช้ เช่น ป่าครอบครัว เกษตรธาตุ4 สวนพอเหมาะ ทำสวนยางให้เป็นป่ายาง เป็นต้น

(2).กลไกรัฐที่เกี่ยวข้อง แก้ปัญหาทางด้านทรัพยากรกับชุมชน เน้นใช้มาตรการทางกฎหมาย(ฉบับเดิมที่เกี่ยวข้องมีถึง5ฉบับ) ด้านเดียว

จัดการกับชุมชนโดย การจับกุม การไล่ที่ กันชุมชนออกจากพื้นที่ ทำลายทรัพย์สินของชุมชน จากชุมชนที่อยู่กับป่า หากินกับป่า ช่วยดูแลป่า กลายเป็นผู้บุกรุกป่า ทำลายป่า และเป็นผู้ที่ผิดกฎหมายในสายตาของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ก่อให้เกิดความรุนแรง ความขัดแย้งของคนในชุมชน และขัดแย้งกับหน่วยงานระดับปฏิบัติงานของรัฐ กรณีดังกล่าวมีปัญหาทุกพื้นที่ของประเทศไทย แม้ในระดับพื้นที่ย่อย เล็กๆ ก็มีปัญหาคับข้อง เช่นในพื้นที่ดำเนินงานโครงการสิทธิในเขตอำเภอพนม/อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี บ้านเขาหลัก อุทยานแห่งชาติแก่งกรุงประกาศข้อห้ามที่ดินทำกิน กลุ่มบ้านสองแพรก เขตป่าสงวนซ้อนทับที่ดินทำกิน บ้านคลองหัวช้างบางส่วนซ้อนทับแนวเขตระหว่าง สปก.และนิคมสหกรณ์พนม และบ้านพรุยายชีบางส่วนเขตสวนป่าไชยาซ้อนทับที่ดินทำกินของชาวบ้าน

(3) นโยบาย แผนพัฒนาระดับชาติ ภูมิภาค ได้เน้นความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรม การค้า การส่งออก รวมถึงนโยบายประชานิยมของรัฐบาลด้วย

-การพัฒนามุ่งเน้นสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับแผนพัฒนาดังกล่าว ได้แก่ท่าเรือน้ำลึก อ่างเก็บน้ำ/เขื่อน ประตุน้ำ ระบบชลประทาน นิคมอุตสาหกรรม ถนนเชื่อมโยงเศรษฐกิจ สถานีบำบัดน้ำเสียฯ

-การหนุนเสริมให้มีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต เป็นพืชเชิงเดี่ยวและการเพาะเลี้ยงเพื่อการค้า หรืออุตสาหกรรมเกษตร ได้แก่ การเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ยางพารา กาแฟ ปาล์มน้ำมัน และการเพิ่มผลผลิตนาข้าว2-3ครั้งในปี

-นโยบายการแก้ปัญหาความยากจนของรัฐบาล(ประชานิยม) ที่มีผลกระทบต่อการจัดการทรัพยากร และชุมชนได้แก่ นโยบาย แปลงสินทรัพย์เป็นทุน โครงการสวนยางเอื้ออาทร โครงการหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ โครงการธนาคารอาหารทะเลหรือ ซีฟู้ดแบงค์

นโยบายและโครงการเหล่านี้ ส่งผลกระทบ ต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งชุมชนทั้งในพื้นที่ลุ่มน้ำและป่าต้นน้ำได้พึงพิงอาศัยเลี้ยงชีพ สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ตัวอย่างเช่น

การก่อสร้างประตุน้ำหรือเขื่อนปากกระวะเพื่อปิดทางเดินของน้ำเค็มที่ไหลเวียนเข้าสู่ทะเลสาบสงขลาเพื่อนำน้ำจืดจากทะเลสาบใช้ในการทำนากกฤดูเพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวในเขตทุ่งระโนด พร้อมกับการสร้างประตุน้ำกักเก็บน้ำในเขตลุ่มคลองย่อยต่างๆเพื่อจัดระบบชลประทานแก่นาข้าวในเขตจ.พัทลุงมากกว่า100โครงการ ทำให้ระบบน้ำธรรมชาติของทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ ดินเขินมากขึ้น สัตว์น้ำลดลงอย่างรวดเร็ว และมีตัวเร่งที่สำคัญได้แก่การสร้างท่าเรือน้ำลึกและขยายออกไปปิดปากทะเลสาบการระบายน้ำเข้าออกได้น้อยลงกว่าเดิมมาก พร้อมกับน้ำเสียจากเขตเมือง(ชุมชน)และอุตสาหกรรมลงสู่ทะเลสาบมีความสกปรก(บีโอดี)อีกวันละมากกว่า 17,000 กก./วัน

นโยบายแปลงสินทรัพย์เป็นทุน ทั้งในพื้นที่ป่าสาธราษฎร์และเขาพระ มีผลทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าของคนภายในและนอกชุมชน เปลี่ยนพื้นที่ป่าให้เป็นพื้นที่เกษตรกรรมมากขึ้นเช่น ในบ้านเขาหลัก บ้านสองแพรก (ป่าสาธราษฎร์)และบ้านควนดินแดง(เขาพระ)เพื่อหวังที่จะนำเอาที่ดินป่าเข้าสู่ นโยบายดังกล่าว และช่วงที่นโยบายดังกล่าวไม่มีความชัดเจนในทางปฏิบัติ ก็เกิดช่องว่างของกฎหมาย หน่วยงานปฏิบัติในพื้นที่ก็มีปัญหาในการจัดการกับการรุกป่าในกรณีดังกล่าว

(4) การขยายตัวและครอบงำของของ “โลกาภิวัตน์”

การขยายตัวของเมือง การเติบโตของทุน(รวมถึงธุรกิจเมืองด้วย) และความเสื่อมทรมของจริยธรรม ก่อให้เกิดการรุกป่าของกลุ่มทุน โดยใช้ชาวบ้านเป็นเครื่องมือ การกว้านซื้อที่ดินเพื่อ

รองรับโครงการพัฒนา มีการเลือกปฏิบัติจัดการทางกฎหมายกับชาวบ้านคนจน แต่ไม่สามารถทำอะไรได้กับกลุ่มทุนขนาดใหญ่

4.2 เจื่อนไซส่งเสริมการปฏิบัติการสิทธิชุมชน

ในบางส่วนของจัดการทรัพยากรโดยองค์กรชุมชนที่กล่าวมา เป็นผลที่เกิดจากเจื่อนไซต่างๆของแต่ละพื้นที่ ทั้งจากภายในชุมชนเองและองค์กรภายนอกเข้าไปหนุนเสริมตามรายละเอียดดังนี้

-ความตื่นตัวของชุมชนเป็นทุนอยู่เดิม มีแนวคิดต้องการรักษาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมของชุมชนมีผู้นำทางความคิดบ่มเพาะมาจากการสัมพันธ์กับนักคิดนักปฏิบัติสังคม(แนวร่วมพรรคคอมมิวนิสต์)เช่นการเคลื่อนไหวของชุมชนในเขตพื้นที่ ป่าสุราษฎร์และป่าต้นน้ำเขาพระบางส่วน

-การประสานความร่วมมือ การหนุนเสริม ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่น กรมป่าไม้ กรมทรัพยากรน้ำ สถาบันวิชาการ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น องค์การพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านเครือข่ายป่าภาคใต้ เกษตรกรรมทางเลือก ประมงพื้นบ้าน/การจัดการชายฝั่ง เป็นต้น

-การพึ่งตนเองของชุมชน หลังจากชุมชนได้มีการศึกษาข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาของตัวเอง เรียนรู้ถึงสถานการณ์ปัญหาของชุมชน วิเคราะห์ร่วมกันปัจจัยภายในภายนอกนโยบายที่เกี่ยวข้อง นำไปสู่การรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรมตามศักยภาพที่ชุมชนมี โดยการขยายกิจกรรมเดิมของชุมชน และการริเริ่มกิจกรรม

กิจกรรมปฏิบัติการของชุมชนนอกจากการร่วมกันจัดการทรัพยากรชุมชนแล้ว มีกิจกรรมพึ่งตัวเอง ในระดับกลุ่มชุมชนเช่นกองทุนชุมชน กลุ่มแปรรูปสมุนไพร การผลิต ผลิตภัณฑ์ลดรายจ่าย อาชีพเสริมของชุมชน ปุ๋ยและผลิตภัณฑ์ชีวภาพ

-กิจกรรมเชิงกระบวนการของชุมชนและเครือข่ายเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาในระดับนโยบายดังต่อไปนี้

ลุ่มน้ำปากพนัง มีการรวมกลุ่มและขยายเครือข่ายชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากประตูน้ำกันแม่น้ำปากพนัง นำเสนอข้อมูล สถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้น ต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ และเป็นองค์กรกลางให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนได้ประชุมร่วมกัน ทำให้ชุมชนมีตัวแทนเข้าไปเป็นคณะทำงานเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว โดยเฉพาะการจัดการ เปิดปิด ประตูน้ำ มีการต่อรองจนทำให้มีการเปิดประตูน้ำได้ในวันที่21ตุลาคม 2548 นับตั้งแต่เริ่มปิดเมื่อ ปี2542เป็นต้นมาอย่างไรก็ตามยังมีปัญหา คือหน่วยงานยังไม่ยอมรับการมีส่วนร่วมของชุมชนยังเชื่อมั่นในวิชาการ ความรู้ของหน่วยงานว่าการจัดการน้ำตามแนวทางของหน่วยงานถูกต้อง แม้ว่ามีนักวิชาการจะเข้ามาร่วมและนำเสนอแนวทางการจัดการน้ำให้สอดคล้องกับระบบธรรมชาติคือนิเวศ3น้ำของลุ่มน้ำปากพนังก็ไม่เป็นผลชุมชนในระดับพื้นที่ก็ได้มีกิจกรรมติดตามปัญหาที่เกิดขึ้นการร่วมกับนักวิชาการศึกษาวิจัยผลกระทบในมิติต่างๆ และ สื่อสารทำความเข้าใจกับเครือข่ายชุมชนในลุ่มน้ำผ่านวิทยุชุมชนกันอย่างต่อเนื่อง

ทะเลสาบสงขลา “สร้างฐานเพื่อเปลี่ยนแปลงนโยบาย” การแยกน้ำเค็มออกจากน้ำจืด โดยโครงการปิดปากกระวะ สร้างความพอใจให้กลุ่มทำนาทุ่งระโนด แต่ปัญหากับชาวประมงรอบทะเลสาบ เมื่อแต่เดิมชาวประมงเสนอให้เปิดปากกระวะ กลุ่มเกษตรกรทุ่งระโนดคัดค้านการเปิดปากกระวะ และเสนอให้มีการทำเขื่อนกันทะเลสาบอีกครั้งหนึ่ง(กรม.มมตให้ชะลอโครงการไว้เมื่อปี2535) ซึ่งมีความขัดแย้งระหว่าง ชาวนา-ชาวประมง มาอย่างต่อเนื่องในขณะที่ชาวนาเองกับมีปัญหากับกลุ่มที่ทำนาทุ่ง ในประเด็น นาข้าว-นาทุ่ง (เรื่องน้ำจืด-น้ำเค็ม) เริ่มจากการทบทวนบทเรียนการเคลื่อนไหวของชาวประมงที่ผ่านมาในประเด็นสิทธิชุมชนบนฐานทรัพยากร มีข้อสรุปชัดเจนว่าขณะนี้ กลุ่มเกษตรกรทุกกลุ่มไม่ว่า กลุ่มชาวนา กลุ่มชาวประมง กลุ่มนาทุ่ง ก็มีปัญหาร่วมกันคือ ทรัพยากรไม่พอเพียงกับการใช้ประโยชน์ จึงมีกิจกรรม(ปฏิบัติการสิทธิ)การประสานสัมพันธ์ของชุมชนชาวนา กับชาวประมง กลุ่มเล็กๆเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หาทางออกร่วมกันเกิดกิจกรรมการฟื้นฟูชายฝั่ง การทดลองปรับเปลี่ยนระบบเกษตรเพื่อลดการใช้น้ำ การร่วมกันไปศึกษาดูงานระบบเกษตรทางเลือกในเขตภาคกลาง ในขณะที่มีการเชื่อมโยงเครือข่าย เกลือเขา เกลือนา เกลือเล ให้เป็นจริงด้วยการร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างต่อเนื่อง

ในประเด็นระบบน้ำของทะเลสาบยังมีปัญหาเกี่ยวข้องกับการสร้างและขยายท่าเรือน้ำลึกตรงปากทะเลสาบ จากการร่วมศึกษาผลกระทบของกลุ่มชาวประมงกับโครงการสิทธิชุมชนศึกษา มีข้อมูลผลกระทบชัดเจน สมาพันธ์ชาวประมงจึงนำเสนอข้อมูลไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะกรมการขนส่งทางน้ำและคณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และคณะกรรมการสิทธิทำให้เกิดเวทีร่วมของหน่วยงานกับชุมชนเพื่อเสนอให้มีการแก้ปัญหาต่อไป ซึ่งส่งผลให้คณะกรรมการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเสนอให้กรมการขนส่งทางน้ำศึกษารองน้ำในทะเลสาบตอนล่างและผลกระทบของท่าเรือน้ำลึก

พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ ชุมชนได้เสนอทางเลือกในการจัดการน้ำในพื้นที่ได้แก่การ จัดการท่าระบบประปาภูเขาร่วมกันของชุมชนทั้ง5 ชุมชนซึ่งได้เสนอโครงการกับกรมทรัพยากรน้ำ แทนการสร้างอ่างเก็บน้ำที่มีผลกระทบกับชุมชน ขณะเดียวกันชุมชนได้รวมตัวกันตรวจสอบโครงการอ่างเก็บน้ำ ขั้นตอนการอนุมัติ เนื่องจากชุมชนในพื้นที่ยังไม่เห็นชอบ ในที่สุดได้ประสานคณะกรรมการสิทธิเพื่อเป็นหน่วยงานกลางในการประชุมร่วมกับหน่วยงาน จนทำให้ทราบข้อเท็จจริงว่าโครงการดังกล่าวหน่วยงานในพื้นที่ยังมีแนวทางไม่เหมือนกัน และยังไม่ได้อนุมัติโครงการอย่างเป็นทางการ อย่างไรก็ตาม ชุมชนยังคงติดตามตรวจสอบอย่างใกล้ชิดต่อไป

ชุมชนป่าต้นน้ำสุราษฎร์ ที่เกี่ยวข้องกันนโยบาย ได้เข้าร่วมกับเครือข่ายป่าสุราษฎร์ และเครือข่ายปามาคใต้ ติดตามการแก้ปัญหาพื้นที่ป่าชุมชนที่ทำกินของชาวบ้าน ตามมติ กรม.30 มิ.ย.2541 และมติ กรม.3เมษายน 2544 แต่ก็ไม่มีผลทางปฏิบัติ ชุมชนก็ร่วมเสนอแนวทางการแก้ปัญหาดังกล่าวร่วมกับเครือข่าย และร่วมกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างต่อเนื่อง

สรุปเงื่อนไขที่ทำให้สามารถขับเคลื่อนได้อย่างเป็นจริงมีดังนี้

- 1) การปฏิบัติการ หรือการดำเนินงานปัญหา สถานการณ์ ที่เป็นความต้องการของชุมชนจริงๆ(ไม่ใช่ความต้องการของนักวิจัยหรือคนนอก)
- 2) อยู่บนฐานของ ข้อมูล ข้อเท็จจริง ที่เกิดจากการร่วมกันศึกษา(หาข้อมูล) วิเคราะห์ร่วมกันของชุมชนผู้ได้รับผลกระทบ(มีส่วนได้ส่วนเสีย)
- 3) การหนุนเสริมจากภาววิชาการหรือภาคอื่น ที่ทำให้ชุมชนมีความมั่นใจ ในทิศทางที่ถูกต้อง ถูกกฎหมาย(สิทธิชุมชน)
- 4) การสื่อสารสู่ภายนอก ในรูปแบบ เวทีร่วมภายนอก เพื่อสร้างพื้นที่สาธารณะ มีการใช้สื่อทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชน ให้มีการแลกเปลี่ยนและการยอมรับ
- 5) ความร่วมมือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องระดับนโยบายหรือระดับปฏิบัติ(เช่นผู้ว่าฯ)ที่สามารถตัดสินใจในการแก้ปัญหาพร้อมกับชุมชนได้
- 6) การรวมกลุ่มของชุมชนในพื้นที่ได้รับผลกระทบเป็นเรื่องจำเป็นที่สำคัญ และต้องมีเครือข่ายที่เชื่อมโยงข้อมูล มีความเห็นร่วม และเคลื่อนไหวร่วมกันอย่างต่อเนื่อง
- 7) องค์ประกอบหรือ “เครื่องมือ” ที่สำคัญ ในกระบวนการปฏิบัติการสิทธิชุมชนคือ กลุ่มพื้นฐาน กลุ่มกิจกรรมต่างๆ กองทุน สมุนไพรร กลุ่มปุ๋ยชีวภาพ กลุ่มเยาวชนแม่บ้าน นำไปสู่การสร้างสำนึก ความตระ สามารถเชื่อมโยง ปัญหาต่างตั้งแต่ นโยบาย จนมาถึงชุมชน
- 8) มีการสรุปบทเรียนการดำเนินงานที่ผ่านมาของชุมชนและเครือข่ายไปสู่การขยายกิจกรรม ยกระดับการดำเนินงาน

เอกสารแนบท้าย

โครงการสิทธิชุมชนศึกษาภาคใต้

1. วัตถุประสงค์โดยรวมของโครงการสิทธิชุมชนศึกษา

เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ “สิทธิชุมชน” แก่ชุมชนเป้าหมาย ในมิติของ ความสัมพันธ์ระหว่าง ชุมชนกับชุมชนด้วยกัน ชุมชนกับฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างและหลากหลาย รวมถึงสิทธิชุมชน ตามที่กำหนดให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนตามบทบัญญัติในกฎหมายรัฐธรรมนูญปี 2540 เพื่อผนึกความเป็นชุมชน และยกระดับ พัฒนาสมรรถนะแห่งสิทธิชุมชน นำไปสู่ความร่วมมือของชุมชน และชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการแก้ไขปัญหาต่างๆที่ชุมชนถูกละเมิดสิทธิ

2. กระบวนการดำเนินงาน

ชุมชนร่วมกันกำหนดเพื่อที่จะดำเนินการ “สิทธิชุมชนศึกษา” ในชุมชนของตนเอง โดย

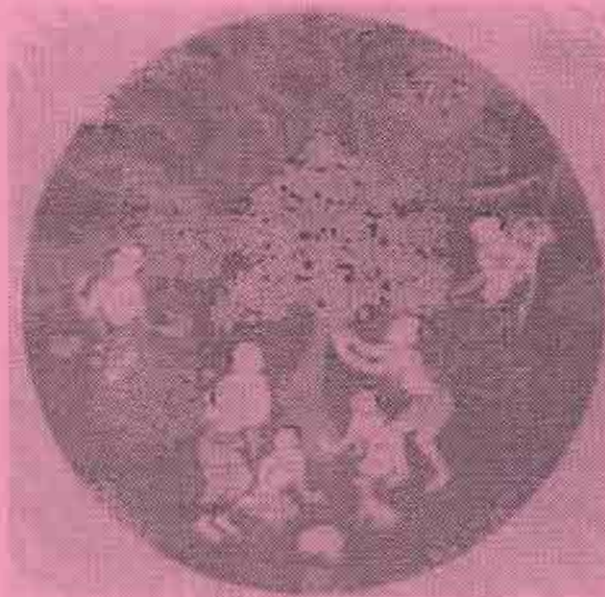
- 1) การร่วมกันกำหนด ประเด็น หรือ หัวข้อ ของการศึกษาวิจัย รวมถึงขอบเขตพื้นที่ เครือข่าย
- 2) การร่วมเรียนรู้ “ตัวตน” ของชุมชนเอง ใช้เวทีแลกเปลี่ยน พูดคุย เก็บข้อมูลทั้งเป็นทางการและ ไม่เป็นทางการ ทบทวน บันทึกเรื่องราวของวิถีของชุมชน ความสัมพันธ์ของคน ของคนกับ ทรัพยากรกร องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง และสถานการณ์ต่างๆของชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน
- 3) การร่วมเรียนรู้ “ภายนอก” ชุมชน ได้แก่สถานการณ์ นโยบาย กฎหมาย ที่เกี่ยวข้อง และมี ผลกระทบต่อชุมชน บทเรียน ประสบการณ์ของชุมชนในการร่วมกันคลี่คลายปัญหาที่ผ่านมา
- 4) การปฏิบัติการของชุมชนจากการนำสิ่งที่ได้ เรียนรู้มาประยุกต์ปรับใช้สร้างรูปธรรมการใช้ “สิทธิชุมชน”

3. พื้นที่เป้าหมายดำเนินงาน

พื้นที่ดำเนินงานโครงการสิทธิชุมชนศึกษาภาคใต้ทั้งสองลักษณะภูมินิเวศเป็นลักษณะที่สำคัญของ ภาคใต้ที่เกี่ยวข้องกันของทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของชุมชนในภาคใต้ในขณะเดียวกันชุมชนในพื้นที่ ดังกล่าวกำลังได้รับผลกระทบจากการ “การละเมิดสิทธิ” และเกิดปัญหาที่เกี่ยวข้องอย่างรุนแรงอยู่ในปัจจุบัน ลักษณะของภูมินิเวศ 2 ภูมินิเวศใน 4 พื้นที่ด้วยกันได้แก่

ภูมินิเวศลุ่มน้ำได้แก่

1. พื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา
2. พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จ.นครศรีธรรมราช
3. ภูมินิเวศป่าต้นน้ำ
พื้นที่ป่าต้นน้ำสุราษฎร์ธานี
พื้นที่ป่าต้นน้ำเขาพระ อำเภอรัตภูมิ จ.สงขลา

บทความวิชาการ

แนวคิดในการร่างกฎหมาย
รับรองสิทธิในการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม

โดย

อ.สัญญาชัย สุติพันธ์วิหาร

สิทธิชุมชน : มิติปฏิรูปการเมือง

เวทีวิชาการสาธารณะ

เปิดศักราชสิทธิชุมชน
ครั้งที่ ๓

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

วันที่ ๑๔-๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๙
ณ สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย

แนวคิดในการร่างกฎหมายรับรองสิทธิ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

อ.สัญญา สุดิพันธ์วิหาร
คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ ม.มหิดล

ประเทศไทยนั้น แม้จะมีกฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวมอย่างครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ที่ดิน น้ำ ทรัพยากรชายฝั่งทะเล ทรัพยากรประมงทะเลและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกำหนดให้รัฐมีอำนาจบังคับและควบคุม ทั้งในด้านการใช้และการจัดการเป็นหลัก โดยถือว่า รัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรเหล่านั้น แต่การศึกษาและการวิจัยในด้านนิติศาสตร์ พบว่า ที่มาของปัญหาของการบังคับใช้กฎหมายด้านทรัพยากรต่างๆ นั้น มีพื้นฐานสำคัญอยู่ที่การมองทรัพยากรแต่ละประเภทแยกต่างหากจากกันอย่างสิ้นเชิง ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากการที่กฎหมายมักจะให้อำนาจหน่วยงานราชการหน่วยงานหนึ่งเพียงหน่วยงานเดียว มีหน้าที่รับผิดชอบดูแลทรัพยากรประเภทใดประเภทหนึ่งอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดตามหลักการของการจัดการเชิงเดี่ยว ซึ่งส่วนหนึ่งได้กลายเป็นสาเหตุของความขัดแย้งระหว่างหน่วยงาน พร้อมๆ กับความด้อยประสิทธิภาพของการจัดการทรัพยากร ในกรณีทรัพยากรต่างๆ นั้นมีความเชื่อมโยงกันอย่างมาก (ศ.ดร.อนันท์ กาญจนพันธุ์, 2546)

1. ความสำคัญของกฎหมายรับรองสิทธิ

การที่บทบาทของกฎหมาย เห็นทรัพยากรส่วนรวมแต่ละประเภทแยกออกจากกันเช่นนี้ เพราะยึดหลักการที่เน้นแง่มุมเฉพาะในด้านของผลประโยชน์ของทรัพยากรเป็นสำคัญ ซึ่งทำให้ทรัพยากรในมุมมองของกฎหมายมีเพียงมิติในเชิงกายภาพเท่านั้น และมองข้ามมิติอื่นๆ โดยเฉพาะมิติในเชิงคุณค่าและเชิงวัฒนธรรมของทรัพยากรตามความเข้าใจของท้องถิ่นต่างๆ ด้วยเหตุนี้เอง ทั้งในบทบาทนิติและการบังคับใช้กฎหมายจึงมักไม่ค่อยยอมรับจารีตท้องถิ่นในฐานะเป็นกฎเกณฑ์หนึ่งที่เป็นทางเลือกสำหรับการจัดการทรัพยากร ทั้งๆ ที่มีบัญญัติไว้ในกฎหมายอยู่บ้างแล้วก็ตาม เพราะหลักการสำคัญที่แฝงอยู่ในการบังคับใช้กฎหมายนั้น ยึดมั่นอยู่กับระบบความรู้แบบหนึ่ง ซึ่งเน้นการจัดการทรัพยากรในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิต เพื่อเป้าหมายทางเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์เป็นส่วนใหญ่ แต่กลับไม่ใส่ใจกับระบบความรู้อื่นๆ ของท้องถิ่น ผลที่ตามมา คือ หลักการต่างๆ ในกฎหมายจะถูกนำมาใช้เพื่อผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มในสังคมเท่านั้น ขณะที่เริ่มห่างไกลจากสภาพความเป็นจริงในสังคมมากขึ้นทุกที ดังจะเห็นได้ว่ากฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรที่มีอยู่มากไม่สามารถนำมาใช้เป็นหลักเพื่อจัดการและแก้ไขปัญหาการทำลายทรัพยากรได้อย่างจริงจัง

สำหรับแนวทางในการปรับเปลี่ยนระบบกฎหมายเพื่อสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรในฐานะทุนชีวิตนั้น ต้องหันมาทำความเข้าใจกับความ

หลากหลายและความซับซ้อนของระบบกฎหมายในสังคมให้มากขึ้น ซึ่งโดยทั่วไปหมายถึง การดำรงอยู่และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบกฎหมายหลายระบบ ภายในพื้นที่ทางสังคมการเมืองเดียวกัน ดังนั้น ความคิดเกี่ยวกับความซับซ้อนของระบบกฎหมายจะยอมให้ มีระบบกฎหมายหลายระบบอยู่ในสังคมเดียวกันได้ พร้อมๆ กับรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ที่ไม่ได้คาดไว้ก่อนระหว่างระบบกฎหมายเหล่านั้น

ตามนัยดังกล่าว การเปิดให้มีความซับซ้อนของระบบกฎหมายจึงน่าจะเหมาะสมกับการจัดการทรัพยากร ในกรณีที่มีความขัดแย้ง ความไม่ชัดเจน ความสับสน และความซับซ้อนในการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากร เพราะระบบทรัพยากรมักจะเป็นระบบที่ซับซ้อนแตกต่างกันไป และยังประกอบด้วยคุณค่า กฎเกณฑ์ สิทธิ และอำนาจในการจัดการจัดการต่างๆ กันด้วย ในทางปฏิบัติจึงยอมรับให้หลักการทางกฎหมายหลายๆ หลักดำรงอยู่ร่วมกันได้

ดังนั้นการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นจึงต้องส่งเสริมให้เกิดขึ้นผ่านกระบวนการธรรมาภิบาลที่เป็นจริง ในฐานะเป็นกระบวนการทางการเมือง ซึ่งสะท้อนความซับซ้อนของปฏิบัติการในการใช้และการจัดการ ทรัพยากร ที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์และการต่อรองที่ดำรงอยู่ระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มต่างๆ เพราะในการปฏิสัมพันธ์เช่นนี้จะช่วยให้เกิดการสร้างและการผสมผสานรูปแบบของกฎหมายเชิงซ้อน ซึ่งจะประมวลเอาหลักการจากระบบกฎหมายหลายๆ ระบบเข้ามาอยู่ในรูปแบบของกฎหมายใหม่ แต่กระบวนการดังกล่าวอาจจะเกิดความขัดแย้งในการตีความระหว่างกลุ่มต่างๆ ซึ่งมีส่วนร่วมในการต่อสู้และต่อรองกันอยู่ ดังนั้น ควรจะนำเอาความคิดเกี่ยวกับความซับซ้อนของระบบกฎหมายมาปรับใช้ เพื่อเปิดโอกาสให้กลุ่มต่างๆ ร่วมกันแสวงหาและสร้างสรรค์กระบวนการธรรมาภิบาลอย่างมีพลวัต แทนที่จะยึดติดกับกฎหมายเชิงเดี่ยวอย่างตายตัว ซึ่งจะช่วยให้สร้างหลักกฎหมายใหม่ที่สามารถปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ได้อย่างยืดหยุ่นกว่าเดิม

2. มิติของสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

“สิทธิชุมชน” ได้รับการรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 มาตรา 46 “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

มิติของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศยามล ไกยูรวงศ์ ได้สรุปไว้ดังนี้

1) มิติของ การจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจ เปลี่ยนจากการผูกขาดโดยรัฐ มาเป็นการจัดการร่วมกันระหว่างรัฐ ชุมชน และคนในสังคม เพื่อให้มีกระบวนการตรวจสอบถ่วงดุลซึ่งกันและกัน

2) มิติของสิทธิในการจัดการ ได้ให้ชุมชนมีสิทธิและหน้าที่จัดการร่วมกันภายในชุมชนตามศักยภาพความสามารถและวัฒนธรรมที่ชุมชนจัดการร่วมกันได้ ซึ่งเปลี่ยนไปจากโครงสร้างของกฎหมายที่ให้สิทธิแก่รัฐและบุคคลมีสิทธิในทรัพยากรสาธารณะเท่านั้น ในรูปแบบของการอนุญาตให้สัมปทานใช้ประโยชน์จากทรัพยากร หรือแปลงสินทรัพย์ของรัฐให้เป็นของบุคคลตั้งแต่อดีตมาจากการบุกเบิกทำกินและครอบครองทำประโยชน์ แต่ยังคงมิติของการดูแลรักษาทรัพยากรสาธารณะร่วมกัน

3) มิติการเข้าถึงทรัพยากรและใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นการรับรองวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชุมชน ที่ไม่กีดกันการเข้าถึงทรัพยากร แต่ยังให้ใช้ประโยชน์ร่วมกันโดยไม่ทำลายและไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น การใช้ประโยชน์ดังกล่าวมีผลต่อการพึ่งพิงทรัพยากรลดค่าใช้จ่ายในครอบครัว

4) มิติของชุมชนที่ต้องกวดขันทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากบทบาทของรัฐและปัจเจกบุคคล ไม่สามารถฟื้นฟูและรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างแท้จริง โดยเฉพาะในยุคของการพัฒนาเศรษฐกิจเสรี ที่ดึงดูดวงใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างเต็มที่ สถานะของชุมชนที่มีรากฐานทางวัฒนธรรมและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกันเป็นภูมิปัญญาที่มีความเข้มแข็งร่วมกันดูแลรักษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะเป็นกลไกที่เข้ามาเสริมกับบทบาทของภาครัฐในการจัดการ

5) มิติของกฎหมายในการรับรองสิทธิชุมชน จึงต้องพิจารณาในทุกมิติดังที่กล่าวไว้แล้วและรื้อถอนแนวคิดการออกกฎหมายมุ่งเน้นต่อการสร้างกลไกทางอำนาจให้แกรัฐและคณะกรรมการที่ประกอบด้วยข้าราชการเป็นหลัก การจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจของสิทธิในการเข้าถึงและการจัดการเฉพาะรัฐกับปัจเจกบุคคล หรือจับคู่ของการจัดการ ในรูปแบบ “ป้องกันและปราบปราม” และ “การปรับและมีบทลงโทษ” เท่านั้น

3. ข้อจำกัดของสิทธิในกฎหมายที่รับรองสิทธิชุมชน

กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีหลายฉบับ และแยกส่วนตามประเภทของทรัพยากรและส่วนราชการที่รับผิดชอบดูแล อย่างไรก็ตามกฎหมายดังกล่าวไม่ได้รับรองสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ แต่กฎหมายบางฉบับรับรองจารีตประเพณีของชุมชนนั้นๆ ในการใช้ทรัพยากร เช่น ประมวลกฎหมายที่ดิน ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ว่าด้วยสาธารณสมบัติของแผ่นดิน และสิทธิในทรัพย์สิน กฎหมายที่รับรองสิทธิชุมชนซึ่งมาจากการเคลื่อนไหว

ของภาคประชาชน ภายหลังการมีรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2540 และมีการบังคับใช้แล้วได้แก่ พระราชบัญญัติส่งเสริมและคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ.2546 นอกจากนี้ยังมีร่างกฎหมายที่กำลังพิจารณาอยู่ ได้แก่ ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ร่างพระราชบัญญัติประมง ฉบับแก้ไข เป็นต้น

4. แนวคิดของการร่างกฎหมายสิทธิชุมชน

การยกร่างกฎหมายสิทธิชุมชนตามมาตรา 46 นั้น โปสิฐ พาณิชกุล กล่าวว่าจะมีสถานะของการเปิดประเด็นให้สังคมถกเถียง ต่อแนวคิดการร่างกฎหมายในมิติของสิทธิชุมชนที่อยู่บนฐานความรู้แบบสหศาสตร์ ซึ่งเรียกว่า กฎหมายพหุสังคม ที่เปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับประชาชน และชุมชนที่เคารพอัตลักษณ์และความแตกต่างทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนในสังคม ความแตกต่างของความรู้ความเชื่อและบรรทัดของสังคม โดยไม่อยู่ภายใต้อำนาจการควบคุมของรัฐบาลและการพัฒนาเศรษฐกิจเสรีเท่านั้น กฎหมายนี้สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาและกำหนดสิทธิและอำนาจหน้าที่ในการควบคุมจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ไม่มีรูปแบบกฎหมายที่แข็งตัว แต่ยืดหยุ่นตามลักษณะของชุมชนและภูมิภาคนั้นๆ ไม่มีคำนิยามของชุมชนที่ชัดเจนซึ่งมีผลต่อลดทอนการเปลี่ยนแปลงของสังคม ทั้งนี้เพราะแนวคิดกฎหมายพหุสังคมต้องมีลักษณะเป็นพลวัติและยืดหยุ่นตามลักษณะของสังคมวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัยและกลุ่มชนชาตินั้นๆ

ปรัชญาแนวคิด คือ สิทธิในความเป็นมนุษย์หรือศักดิ์ศรีของความเป็นคน และสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง

เป้าหมาย คือ การทำให้สาระสำคัญของสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญที่บัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นจริงขึ้นมาได้ โดยการสร้างกระบวนการให้ชาวบ้านเข้าไปสู่กระบวนการที่มีกฎหมายที่ร่างไว้แล้ว

ปัจจัยที่สำคัญของการบรรลุเป้าหมาย คือ

- จะต้องสร้างความรับรู้และเข้าใจร่วมกันขึ้นมาในสังคม การให้การรับรู้และการยอมรับในบทบาทของผู้อื่นที่จะต้องตั้งอยู่บนฐานของความเป็นธรรม
- ต้องสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาและกำหนดสิทธิและอำนาจหน้าที่ในการควบคุมจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

กลไกรองรับสิทธิ

กลไกที่จะรองรับเพื่อทำให้สิทธิต่างๆเป็นจริงขึ้นมา จะต้องประกอบด้วย

- กลไกอันเป็นที่มาของกฎหมาย
- กลไกในการบังคับใช้กฎหมาย และ

- กลไกที่จะทำหน้าที่ในการศึกษาติดตามประเมินผล เพื่อทำให้เกิดการปรับปรุงกฎหมายต่างๆ ให้สอดคล้องและสามารถที่จะคาดการณ์เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงได้

ประเด็นในการขับเคลื่อน

ประการแรก ผลักดันให้เกิด “กฎหมายเชิงซ้อน”

- 0) สิทธิในความเป็นมนุษย์หรือศักดิ์ศรีของความเป็นคน
- 0) สิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง

ประการที่สอง ต้องปรับแก้กลไกเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่บิดเบือน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้สิทธิชุมชน

ประการที่สาม ต้องทำลายมายาคติต่างๆ พร้อมกับการสร้างความชอบธรรม ให้กับอุดมการณ์และความคิดใหม่ๆ เช่น สิทธิในการสร้างตัวตน สิทธิในการมีส่วนร่วม สิทธิในการเป็นผู้เสียหาย เป็นต้น

ประการสุดท้าย ต้องมีการเคลื่อนไหว เพื่อคัดค้านการทำลายสิทธิชุมชนทุกรูปแบบ เพราะการคัดค้านการทำลายสิทธิชุมชน เท่ากับเป็นการสร้างสิทธิชุมชนขึ้นด้วยในเวลาเดียวกัน

5. แนวคิดของร่างกฎหมายรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การจัดทำร่างกฎหมายรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการจัดความสัมพันธ์ใหม่ทางสังคมระหว่างรัฐ บุคคล ชุมชนหรือกลุ่มต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนมีเครื่องมือในการพิทักษ์และส่งเสริมสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การจัดทำร่างกฎหมายดังกล่าว มีเนื้อหาสาระสำคัญที่จะเป็นประเด็นในการไปบัญญัติไว้เป็นกฎหมาย ดังนี้

หลักการและความจำเป็นที่ต้องมีกฎหมาย

- 1) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้บทบาทภาครัฐและภาคประชาชนต้องร่วมมือกัน
- 2) เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ
- 3) เป็นไปตามความต้องการของประชาชน

เจตนารมณ์ของกฎหมาย

- 1) เป็นกฎหมายที่มุ่งสนับสนุนให้เกิดความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

2) เป็นกฎหมายที่สนับสนุนการใช้ “ความรู้” ที่ค้นพบจากการจัดการเชื่อมโยงกับความรู้อาสาสมัคร แทนการใช้ “กฎหมาย” แต่เพียงประการเดียว

3) เป็นกฎหมายที่มุ่งสนับสนุนให้เกิดระบบการรับผิดชอบร่วมกัน

4) เป็นกฎหมายที่สนับสนุนให้เกิดการสร้างระบบบรรณาภิบาลโดยภาคประชาชน ภายใต้ระบบการจัดการร่วม

คำนิยาม

“ชุมชน” หมายถึง กลุ่มบุคคลที่รวมกลุ่มกัน หรือที่มีการตั้งถิ่นฐานและใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน โดยมีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์หลักเพื่อดำเนินการในกิจกรรม อันเป็นสาธารณะประโยชน์ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืนและสมดุล และหมายความรวมถึงเครือข่ายของชุมชนที่มีลักษณะเป็นคณะบุคคลซึ่งเข้าร่วมในกิจกรรมสาธารณะประโยชน์นั้นๆ ทั้งนี้กิจกรรมอันเป็นสาธารณะประโยชน์ให้หมายความรวมถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาที่เป็นผลกระทบที่เกิดจากโครงการของรัฐด้วย

“ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” หมายถึง ชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง และมีการดำเนินกิจกรรมของชุมชนท้องถิ่นติดต่อกันมาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน จนสามารถมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะเฉพาะของชุมชนนั้นๆ จนเป็นที่รับรู้ร่วมกัน

ขอบเขตการใช้สิทธิของชุมชน

ชุมชน ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ที่อยู่ในท้องถิ่นตามที่กฎหมายนี้ให้การรับรอง ควรมีสิทธิเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการด้วยตนเองและหรือร่วมกับหน่วยงานของรัฐหรือภาคส่วนอื่น ๆ ในกิจการดังต่อไปนี้

1) กิจการที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ

2) กิจการที่เกี่ยวกับคุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้เสียสำคัญอื่นใดของชุมชน

3) กิจการที่เกี่ยวกับการผังเมือง การรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยของท้องถิ่น

4) กิจการที่เกี่ยวกับแผนชุมชน

รูปแบบการใช้สิทธิชุมชน

ชุมชนสามารถใช้สิทธิในกรณีดังต่อไปนี้

1) สิทธิการมีส่วนร่วมในการจัดการ การดูแลรักษา และใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพ

2) สิทธิการมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพ
สิ่งแวดล้อม

3) สิทธิการมีส่วนร่วมในการจัดการ การควบคุม และการกำจัดภาวะมลพิษที่มี
ผลกระทบต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิตของประชาชน

4) สิทธิการมีส่วนร่วมในการจัดทำและวางผังเมือง

5) สิทธิการมีส่วนร่วมในการดูแลความปลอดภัยในสุขภาพอนามัย การอุปโภค
บริโภค ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของชุมชน

6) สิทธิในการเป็นผู้มีส่วนได้เสียหรือเป็นผู้เสียหายในการดำเนินคดีกับบุคคลที่
กระทำการละเมิดต่อชุมชน

7) สิทธิการมีส่วนร่วมในกิจการหรือกรณีที่คณะกรรมการส่งเสริมการใช้สิทธิ
ของชุมชนจะได้กำหนดโดยอนุมัติของคณะรัฐมนตรี

8) สิทธิอื่นที่เกี่ยวข้องกับแผนชุมชน

ชุมชน ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม สามารถที่จะกระทำการใด ๆ ที่เป็นใช้สิทธิโดยวิธี การ
ทางใดทางหนึ่งหรือหลาย ๆ ทางดังต่อไปนี้

- 1) การร่วมจัดทำ หรือการร่วมบริหาร โครงการต่าง ๆ ร่วมกับหน่วยงานของรัฐ
- 2) การรับมอบอำนาจจากหน่วยงานของรัฐ
- 3) การดำเนินการภายใต้ข้อสัญญาที่ทำไว้กับหน่วยงานของรัฐ

กลไกเชิงสถาบัน

หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรมี 2 ระดับ ได้แก่

- 0) ระดับชาติ ได้แก่ คณะกรรมการส่งเสริมการใช้สิทธิของชุมชน
- 0) ระดับท้องถิ่น ได้แก่ คณะกรรมการการใช้สิทธิของชุมชนประจำท้องถิ่น

1. ระดับชาติ

โครงสร้างของคณะกรรมการส่งเสริมการใช้สิทธิของชุมชน

ประกอบด้วย นายกรัฐมนตรีเป็นประธานกรรมการ รัฐมนตรีว่าการกระทรวง
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นรองประธาน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยเป็น
รองประธาน ปลัดกระทรวงมหาดไทย ปลัดกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
เลขาธิการสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เลขาธิการ
คณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ เลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา อธิบดีกรมการปกครอง
อธิบดีกรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น อธิบดีกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม เป็นกรรมการ
และผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งคณะรัฐมนตรีแต่งตั้งเป็นกรรมการไม่เกินยี่สิบสองคน

ผู้ทรงคุณวุฒิจะต้องมีตัวแทนจากชุมชนต่าง ๆ ที่คัดเลือกกันขึ้นมาเอง ซึ่งไม่ได้เป็นข้าราชการจำนวนไม่น้อยกว่าสามในสี่ของจำนวนผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหมด โดยมีวาระในการดำรงตำแหน่งคราวละ สามปี

ให้อธิบดีกรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่นและอธิบดีกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทำหน้าที่เป็นเลขานุการร่วมกัน

ให้นายอำเภอทำหน้าที่เป็นนายทะเบียนที่จะรับจดทะเบียนและให้การรับรองคณะกรรมการการใช้สิทธิของชุมชนที่ประชาชนจะก่อตั้งขึ้นในท้องถิ่น

อำนาจหน้าที่

คณะกรรมการส่งเสริมการใช้สิทธิของชุมชน มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

- 1) การกำหนดนโยบายเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการใช้สิทธิของชุมชน
- 2) การติดตาม คูแกล และการเร่งรัดประสานงานระหว่างหน่วยงานของรัฐด้วยกันเอง และระหว่างภาครัฐกับภาคเอกชน และวินิจฉัยปัญหาข้อขัดข้องในทางปฏิบัติเพื่อให้การดำเนินการของชุมชนตามแผนการดำเนินการเป็นไปโดยสะดวก รวดเร็ว และบรรลุตามเจตนารมณ์ของชุมชน
- 3) การ ศึกษาวิจัยและวิเคราะห์ทางวิชาการ เพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมการใช้สิทธิของชุมชน
- 4) การริเริ่มดำเนินต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินการร่วมกัน ระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชน
- 5) กระทำการอื่นใดตามที่คณะรัฐมนตรีกำหนด

2. ระดับท้องถิ่น

คณะกรรมการการใช้สิทธิของชุมชนประจำท้องถิ่น

บุคคลซึ่งมีอายุตั้งแต่สิบแปดปีขึ้นไปและมีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านในท้องถิ่นนั้นจำนวนไม่น้อยกว่า หนึ่งในห้าของชุมชนทั้งหมด สามารถที่จะเข้าชื่อกันเพื่อเตรียมการก่อตั้งเป็นคณะกรรมการการใช้สิทธิของชุมชนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง คือนายอำเภอที่ชุมชนนั้นตั้งอยู่

เมื่อนายทะเบียนได้ลงรายการเตรียมการจดทะเบียนข้างต้นแล้ว ให้คณะผู้เตรียมการในการก่อตั้งกรรมการการใช้สิทธิของชุมชนท้องถิ่นสามารถดำเนินการต่าง ๆ ได้ในฐานะที่เป็นผู้แทนของชุมชน เพื่อดำเนินการต่าง ๆ ตามลำดับดังต่อไปนี้

- 1) จัดการประชุมในท้องถิ่นร่วมกับส่วนราชการต่าง ๆ เพื่อแจ้งให้กับชุมชนได้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของการดำเนินการของคณะผู้เตรียมการในการก่อตั้งคณะกรรมการการใช้สิทธิของชุมชนท้องถิ่น และให้ที่ประชุมลงมติโดยเสียงข้างมากว่าจะดำเนินการต่อไปตามวัตถุประสงค์ของคณะผู้เตรียมการในการก่อตั้งกรรมการการใช้สิทธิของชุมชนท้องถิ่นหรือไม่

2) ภายหลังจากมีการลงมติเป็นเสียงข้างมากตาม 1) แล้ว ให้คณะผู้เตรียมการในการก่อตั้งกรรมการการใช้สิทธิของชุมชนท้องถิ่นดำเนินการตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ตามที่เห็นสมควรจากประชาชนที่เข้าร่วมประชุมเพื่อดำเนินการตามที่ที่ประชุมให้ความเห็นชอบ

3) ดำเนินการจัดประชุมเพื่อทำความเข้าใจร่วมกันภายในชุมชนเกี่ยวกับเป้าหมายของการดำเนินการ การระดมความคิดเห็นร่วมกันเกี่ยวกับ ปัญหาทั้งหลายที่เกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อความไม่ยั่งยืนของชุมชน รวมถึงแนวทางในการดำเนินการเพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้นร่วมกัน ภายใต้การตัดสินใจร่วมกันตามแผนปฏิบัติการที่จะได้จัดทำขึ้น

4) ให้ความเห็นชอบเกี่ยวกับระเบียบข้อบังคับในการปฏิบัติงาน ระเบียบการใช้จ่ายเงิน ของคณะกรรมการ การใช้สิทธิของชุมชนประจำท้องถิ่นที่จะดำเนินการในการก่อตั้ง

ให้ผู้เตรียมการในการก่อตั้งกรรมการการใช้สิทธิของชุมชนร่วมกับผู้แทนของชุมชนตามมติของที่ประชุมดำเนินการในการจดทะเบียน เป็นคณะกรรมการการใช้สิทธิของชุมชน ในกิจการนั้น ๆ ประจำท้องถิ่นต่อนายอำเภอที่ท้องถิ่นนั้นอยู่ในเขตอำนาจหน้าที่ โดยในคำร้องขอจดทะเบียนต้องระบุว่าบุคคลใดจะเป็นผู้ดำรงตำแหน่งในฐานะที่เป็นประธาน และกรรมการบริหาร มีวาระในการดำรงตำแหน่งคราวละ สองปี

อำนาจหน้าที่

คณะกรรมการการใช้สิทธิของชุมชนประจำท้องถิ่น มีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

1) การริเริ่มดำเนินการอย่างใดเพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการให้เป็นไปตามแผนการปฏิบัติงานในกิจการที่ได้จดทะเบียนไว้

2) การส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการเสริมสร้างและขยายเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชน ระหว่างท้องถิ่น หรือกับหน่วยงานของรัฐและเอกชน

3) การสร้างระบบและจัดทำข้อมูลที่เป็นต่อการจัดการแบบมีส่วนร่วมภายในท้องถิ่น

4) การประสานความร่วมมือจากหน่วยงานของรัฐเพื่อให้การปฏิบัติตามแผนการปฏิบัติสามารถที่จะดำเนินการได้

5) การเป็นผู้มีส่วนได้เสียในฐานะผู้แทนของท้องถิ่น หรือเป็นผู้เสียหายในคดีอาญา และคดีปกครองในฐานะผู้แทนของท้องถิ่น ในการดำเนินการต่าง ๆ ในทางกฎหมายเพื่อป้องกันหรือแก้ไขความเสียหายทั้งหลายที่อาจจะเกิดขึ้นแก่ชุมชน

6) การเป็นผู้ไกล่เกลี่ยแก้ไขปัญหาข้อพิพาทและความขัดแย้งในชุมชน

แผนปฏิบัติการจัดการแบบมีส่วนร่วมของท้องถิ่น

กำหนดให้มีการจัดทำแผนปฏิบัติการจัดการแบบมีส่วนร่วมของท้องถิ่น โดยจะต้องดำเนินการในการจัดร่างแผนโดยตั้งอยู่บนหลักการและแนวทาง การมีข้อมูลที่ครบถ้วน การวิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็งของท้องถิ่น การมีส่วนร่วม การรับฟังความคิดเห็น การเปิดเผยข้อมูล และการบูรณาการกระบวนการดำเนินงานของฝ่ายต่าง ๆ ที่ปฏิบัติงานในท้องถิ่น

โดยจัดให้มีการลงประชามติจากบุคคลที่มีอายุสิบแปดปีขึ้นไปซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ในท้องถิ่นเป็นผู้ที่มีสิทธิในการลงประชามติเพื่อรับรองร่างแผนการจัดการจัดการแบบมีส่วนร่วม

ในกรณีที่ท้องถิ่นเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องขยายขอบเขตพื้นที่ในการบริหารจัดการร่วมกันออกไปครอบคลุมถึงท้องถิ่นอื่นและท้องถิ่นอื่นไม่ขัดข้อง หรือในกรณีที่ท้องถิ่นมีความเห็นร่วมกันในการที่จะต้องมีการจัดทำแผน การดำเนินการจัดการ แบบมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ที่เป็นแผนระยะกลางและระยะยาว

การตราข้อบังคับ

ที่ประชุมใหญ่ของท้องถิ่นมีอำนาจที่จะตราข้อบังคับเพื่อกำหนดระเบียบต่าง ๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติให้เป็นไปตามแผนการจัดการตามที่ท้องถิ่นได้ลงประชามติให้ความเห็นชอบ

ในการตราข้อบังคับของท้องถิ่น ให้คณะกรรมการการใช้สิทธิของชุมชนประจำท้องถิ่นปรึกษากับนายอำเภอ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเพื่อแสวงหาแนวทางและวิธีการที่เหมาะสมในการตราข้อบังคับ

การระงับข้อพิพาท

ในกรณีที่มีความขัดแย้งหรือข้อพิพาทระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่อยู่ในท้องถิ่น และเป็นข้อพิพาทที่เกี่ยวข้องหรือเกิดขึ้นจากการดำเนินการต่าง ๆ ร่วมกัน หากมีความเห็นให้ผู้อาวุโส หรือผู้นำทางศาสนาที่คนส่วนใหญ่นับถือเป็นผู้ไกล่เกลี่ยแก้ไขปัญหา ก็ให้ดำเนินการได้ หรือให้ประธานคณะกรรมการบริหารมีหน้าที่ในการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทดังกล่าว

กรณีที่ประธานคณะกรรมการบริหารเห็นเป็นการสมควร อาจจะแต่งตั้งให้บุคคลหนึ่งบุคคลใดหรือหลายคนซึ่งเป็นที่เคารพของท้องถิ่นให้ทำหน้าที่ในการระงับข้อพิพาทแทนก็ได้

ในกรณีที่ความขัดแย้งหรือข้อพิพาทที่เกิดจากการดำเนินการต่าง ๆ ร่วมกันตามแผนการดำเนินการตามที่กำหนดไว้เป็นความขัดแย้ง หรือข้อพิพาทระหว่างท้องถิ่นกับบุคคลหรือหน่วยงานที่อยู่ภายนอกท้องถิ่น ให้ประธานคณะกรรมการบริหารแจ้งให้นายอำเภอทราบเพื่อดำเนินการในการแก้ไขความขัดแย้งหรือระงับข้อพิพาท